

ΥΠΕΡΦΥΗΣ ΔΙΑΒΑΣΙΣ ΘΑΛΑΣΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΤΑΜΩΝ ΕΝ ΤΗ ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

(Συμβολή εις τὴν ὀρθὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογικὴν ἀνάλυσιν
καὶ ἐρμηνείαν ἀρχαίων κειμένων).

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΩ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΟΥ,

ἐντεταλμένου Ὑφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας
ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν,
Γυμνασιάρχου.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἐν τῇ γραμματεία τῶν λαῶν ἐν γένει οὐχὶ σπανίως ἐκτίθενται περιπτώσεις ὑπερφυῶς διαβάσεως θαλασσῶν καὶ ποταμῶν συντελούμεναι εἴτε διὰ βιαίας ἢ αὐτομάτου καταλύσεως καὶ ἀνατροπῆς τῶν νόμων τῆς φύσεως εἴτε διὰ μεγαλόπνου καὶ ὑπερανθρώπου ἐκτελέσεως ἐκτάκτων μηχανικῶν ἔργων¹. Ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ περιγράφονται καὶ ἐρμη-

1. Ἐκ τῆς οἰκείας πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας ἐπάγομαι ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ μόνον ἔργα, ὅσα παρέχουσιν ἡμῖν ἐν σχέσει πρὸς τὸ προκείμενον θέμα κεφαλαιωδῶς τὰς κυριωτέρας καὶ σπουδαιότερας πληροφορίας:

Admiranda orbis Christiani, quae ad Christi fidem firmandam, Christianam pietatem fovendam obstinatamque perfidiam destruendam ἐν τῷ μακρῷ καὶ τῷ μικρῷ κόσμῳ... aut praereditis exstitere saeculis aut adhuc vigent vel illorum adhuc apparent indicia. Ea ex historiae sacrae selectioribus monumentis, fastorum ecclesiasticorum tabulis,... et ex nonnullis congestis ab A. Novarino Jo. B. Bagatta... collegit, selegit in unumque redacta in lucem edidit. I, in quo de admirandis ἐν τῷ μακρῷ κόσμῳ. Post editionem Venetam secunda in Germania. Augustae Vindelicorum 1700, p. 112 b κέξξ.: Lib. II. Cap. IV κέξξ. — J. Goldziher, Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwicklung. Untersuchungen zur Mythologie und Religionswissenschaft. Leipzig 1876. σ. 20 κέξξ. — A. Maury, Croyances et légendes du moyen âge. Nouvelle édition des fées du moyen âge et des légendes pieuses publiée d'après les notes de l'auteur par Aug. Longnon et G. Bouet—Maury avec une préface de M. Bréal. Paris 1896. J. G. Frazer, Folk-Lore in the Old Testament. Studies in comparative Religion, Legend und Law. II, London 1919, σ. 456 κέξξ. — P. Saintyves, Essais de folklore biblique. Magie, mythes et miracles dans l'Ancien et le Nouveau Testament. Paris 1922, σ. 307 κέξξ. — O. Weinreich, Studien zu Martial. Literarhistorische und religionswissenschaftliche Untersuchungen. Stuttgart 1928 (=Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft. 4), σ. 138, σημ. 87. St. Thompson, Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends.

νεύονται φιλολογικῶς τε καὶ θρησκευτικῶς περιπτώσεις διαβάσεως θαλασσῶν καὶ ποταμῶν τοῦ πρώτου εἴδους θεωρούμεναι μάλιστα ὑπὸ τὸν τύπον, ὅφ' ὃν αὐταὶ ἀπαντῶσιν ἡμῖν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἰσραηλιτικῇ κυρίως καὶ ἐν τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ¹.

Ἡ παράστασις τῆς ἀσαλεύτου καὶ ἀταράκτου τάξεως τοῦ σύμπαντος δεσπόζει ἐκτενῶς τε καὶ σταθερῶς ἀπάσης τῆς ἀρχαίας ἰσραηλιτικῆς γραμματείας. Σταθεραὶ καὶ εὐρυθμοὶ εἶναι τῶν ὥρῶν αἱ τροπαὶ καὶ μεταβολαί· μόνιμος καὶ ἀμετάβλητος εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἀκολουθία καὶ ἐναλλαγή τῆς σπορᾶς καὶ τοῦ θερισμοῦ, τοῦ ψύχους καὶ τοῦ καύματος, τοῦ ἕαρος καὶ τοῦ θέρους, τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός². Κύριος ὁ παντοκράτωρ ἔδωκε τὸν ἥλιον εἰς φῶς τῆς ἡμέρας, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας εἰς φῶς τῆς νυκτός. Αἰώνιοι καὶ ἀκατάλυτοι νόμοι τάξεως καὶ ἀρμονίας δεσπόζουσι τοῦ σύμπαντος³. Τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἐγένοντο καὶ ἐκτίσθησαν κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ Κυρίου⁴. Πανταχοῦ ἐνταῦθα ἐκτυποῦται καὶ ἐναργῶς δηλοῦται καὶ διασημαίνεται ἡ ἐνδύμυχος τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ πίστις περὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς σταθερᾶς καὶ ἀσαλεύτου τάξεως τοῦ σύμπαντος. Παρὰ ταῦτα ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπερτέρα καὶ κραταιότερα παντὸς νόμου τοῦ σύμπαντος· δύναται ὁ Θεός, ὅπως δημιουργήσῃ πᾶν, ὅ,τι θέλει, καὶ εἰ ἔτι τοῦτο φαίνεται ἡμῖν χωροῦν πέρα παντὸς φυσικοῦ δεσμοῦ, πέρα παντὸς φυσικοῦ νόμου. Τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ ἔχει τις συνείδησιν ἐπὶ γεγονότων κατ' ἐξοχὴν παραδόξων καὶ ξένων, ἅτινα ἐναργῶς ἐναντιοῦνται τῇ συνήθει ῥοῇ καὶ διαδοχῇ τῶν πραγμάτων· τὰ γεγονότα ταῦτα κυρίως ἀναλαμβάνουσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ τὸν χαρακτῆρα τοῦ θαύματος. Ἐχομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατάλυσιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν νόμων τῆς φύσεως, γεγονότα, ὧν τὴν ὑπόστασιν καὶ ἀλήθειαν ἐκτενῶς μαρτυρεῖ καὶ βεβαιοῖ ἡ ἱστορία.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὐχὶ σαφῆ γνῶσιν καὶ συνείδησιν εἶχον τῆς ἀκάμπτου σταθερότητος καὶ τῆς ἀκριβείας τῶν φυσικῶν νόμων. Παρ' αὐτοῖς οὐχὶ εὐκρινῆς διάκρισις ὑπῆρχε μετὰξὺ τοῦτο μὲν τῶν φυσικῶν, τοῦτο δὲ τῶν θαυμασίων, γεγονότων τοῦ σύμπαντος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀκό-

Revised and enlarged Edition. I, Copenhagen (1955), σ. 126 κέξ.: Cosmogony and cosmology· VI: Index (1958) 100 ἐν λ.: Brook· 312 ἐν λ.: Fountains· 389 ἐν λ.: Holy water· 652 κέξ. ἐν λ.: River· 676 κέξ. ἐν λ.: Sea· 741 ἐν λ.: Springs· 758 ἐν λ.: Stream· 849 κέξ. ἐν λ.: Water· 859 ἐν λ.: Wells.

1. Ἐν ἐτέρᾳ προσεχῶς ἐκδοθησομένῃ ἐργασίᾳ μου ἀναλύονται καὶ ἐρμηνεύονται γραμματικῶς τε καὶ φιλολογικῶς χωρῖα τῆς κλασσικῆς γραμματείας, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ ἐκτάκτων καὶ μεγάλων μηχανικῶν ἔργων συντελεσθέντων κατὰ διαφόρους ἐποχὰς πρὸς διάβασιν θαλασσῶν καὶ ποταμῶν.

2. Γέν. 8,22.

3. Ἱερ. 38 (31), 35. 36.

4. Ψαλμ. 148,5. 6.

πως τε καὶ ἀβιάστως συμπλέκονται ταῦτα καὶ συμφύρονται ἐν τῇ γραμματείᾳ αὐτῶν. Ἐν τῇ γραμματείᾳ ταύτῃ ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν οὐχὶ γεγονότα βεβαιούμενα καθ' οἰονδήποτέ τινα τρόπον ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ἀλλ' εἰκόνας ἀπλῶς λογοτεχνικοῦ χαρακτῆρος, εἰκόνας χαριέσσης καὶ τερπνῆς μυθοποιίας, ὡς γεννᾶ συνήθως ἡ εὐδίνητος τῶν ποιητῶν φαντασία ἐν τινι οἰστρώδει πτήσει πρὸς τὰς περιοχὰς τῶν ἐλευθέρων ἐμπνεύσεων, τῆς τέχνης καὶ τῶν ὀνείρων. Πολλὰ εἰκόνες ὑπερφυοῦς διαβάσεως θαλασσῶν καὶ ποταμῶν ἀποτελοῦσιν ἐν τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ προϊόντα εὐπίστου ἀπλῶς τῶν συγγραφέων ἐφέσεως καὶ σπουδῆς πρὸς ἐναργῆ ἔξαρσιν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀρετῆς ὠρισμένων ἱστορικῶν προσώπων διὰ τῆς περιγραφῆς ἀκριβῶς ἀσυνήθων καὶ παραδόξων φυσικῶν γεγονότων συμβάντων δῆθεν ἐνώπιον τῶν προσώπων τούτων κατὰ διαφοροὺς κρίσιμους καιροὺς τοῦ βίου αὐτῶν. Βαθυτέρα ἔρευνα τῶν γεγονότων τούτων μαρτυρεῖ καὶ καταδεικνύει, ὅτι ταῦτα ἢ οὐδέποτε συνέβησαν ἢ εἶχον καθαρῶτατα φυσικὸν καὶ εὐλογον χαρακτῆρα.

Ἰπὸ τὴν γραμμὴν ταύτην διακρίσεως καὶ διαφορᾶς ἐλεγχθήσονται καὶ ἐρμηνευθήσονται κατωτέρω αἱ περιπτώσεις ὑπερφυοῦς διαβάσεως θαλασσῶν καὶ ποταμῶν τοῦτο μὲν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰσραηλιτικῇ γραμματείᾳ, τοῦτο δὲ ἐν τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ. Ἐκεῖ μὲν ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν θαύματα ἐνεργοῦμενα ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, τοῦ κυριάρχου καὶ δεσπότη τοῦ σύμπαντος, ἐνταῦθα δὲ παιγνιώδεις λογοτεχνικὰς συνθέσεις ἐλευθέρως καὶ μυθοπλόκου φαντασίας· ἐκεῖ μὲν ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν γεγονότα καθ' ὑπόστασιν, γεγονότα ἀναμφηρίστου ἱστορικῆς μαρτυρίας καὶ βεβαιότητος, ἐνταῦθα δὲ εἰκόνας καθ' ἔμφασιν καὶ καθ' ὑπόθεσιν¹.

1. Ὡς πρὸς τὰ «θαύματα» ἐν γένει πρβλ. προχείρως: P. v. Schanz, ἄρθρον: Wunder ἐν: Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften XII (1901²) 1811 κέξξ. — R. Seeberg, ἄρθρον: Wunder ἐν: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche XXI (1908³) 558 κέξξ. — J. A. MacCulloch, ἄρθρον: Miracles ἐν: Encyclopaedia of Religion and Ethics VIII (1915) 676 b κέξξ. — H. Lesêtre, ἄρθρον: Miracle ἐν: Dictionnaire de la Bible IV (1928³) 1110 κέξξ. — A. Miché, ἄρθρον: Miracle ἐν: Dictionnaire de Théologie catholique X 2 (1929) 1798 κέξξ. — ἄρθρον συνεργατῶν: Wunder ἐν: Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft V (1931³) 2037 κέξξ. — A. Wikenhauser, ἄρθρον: Wunder ἐν: Lexikon für Theologie und Kirche X (1938²) 980 κέξξ. — G. Betram, ἄρθρον: «θαῦμα» ἐν: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament III (1938) 27 κέξξ. — J. H. Bernard, ἄρθρον: Miracle ἐν: A Dictionary of the Bible dealing with its language, literature and contents including the biblical theology III (1950¹¹) 379 κέξξ. — ἄρθρον, συνεργατῶν: Miracolo ἐν: Enciclopedia cattolica VIII (1952) 1068 κέξξ. — A. Lefèvre, ἄρθρον: Miracle ἐν: Dictionnaire de la Bible. Supplément V (1957) 1299 κέξξ.

I.

ΥΠΕΡΦΥΗΣ ΔΙΑΒΑΣΙΣ ΘΑΛΑΣΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΤΑΜΩΝ
ΕΝ Τῇ ΑΡΧΑΙΑ ἸΣΡΑΗΛΙΤΙΚῇ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Α. Διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης
ὕπὸ τῶν Ἑβραίων.

Ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς οἰκείας πληροφορίας τῆς «Ἐξόδου»¹ δυνάμεθα ἐν πρώτοις, ὅπως εὐκρινῶς καθορίσωμεν τὴν γραμμὴν πορείας τῶν ἐξ Αἰγύπτου πρὸς Παλαιστίνην κατευθυνομένων Ἰουδαίων². Ὅτε ὁ Φαραὼ ἠναγκάσθη, ὅπως ἐξαποστείλῃ ἐπὶ τέλους τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν πατρίδα, κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ οὐδαμῶς οὔτοι, ὥς τις φυσικῶς θὰ ἀνέμενον, ἐχώρησαν τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ κυρίαν ὁδόν, ἥτις συντομώτερον καὶ ἀσφαλέστερον πάσης ἄλλης ὁδοῦ παραλλήλως πάντοτε τῇ ἀκτῇ τῆς Μεσογείου θαλάσσης ἤγε πλήθη λαοῦ καὶ τάγματα στρατιωτῶν ἀπ' Αἰγύπτου εἰς Ἀσίαν διὰ μέσου τῆς γῆς τῶν Φυλιστιεῖμ. Τοῦτο ἐγένετο, ἵνα μήποτε ὁ λαὸς ἰδὼν πόλεμον καὶ μεταμεληθεὶς ἐπιστρέψῃ εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ πλεόν σημειωτέον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι πλῆθος στρατιωτῶν καὶ ὑπαλλήλων ἤ-

1. Ἐξοδ. 12, 37· 13, 17. 18. 20· 14, 2. 9.

2. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐξοδὸν τῶν Ἑβραίων καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν θαυμασίαν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης πρβλ. ἐκ τῆς οἰκείας πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας τὰ ἐξῆς κυρίως ἔργα: E. R o b i n s o n - E. S m i t h, Palästina und die südlich angrenzenden Länder. Tagebuch einer Reise im Jahre 1838 in Bezug auf die biblische Geographie. Nach den Original-Papieren mit historischen Erläuterungen hrsg. von E. R o b i n s o n. I, Halle 1841, σ. 90 κέξξ. — C. F r. K e i l, Biblischer Commentar über die Bücher Moses. I: Genesis und Exodus. Leipzig 1878^a (=Biblischer Commentar über das Alte Testament. I 1), σ. 437 κέξξ. — 452 κέξξ. — H. L. S t r a c k, Die Bücher Exodus, Leviticus, Numeri. Übers. u. ausgelegt. München 1894 (=Kurzgefasster Kommentar zu den heiligen Schriften Alten und Neuen Testaments sowie zu den Apokryphen. I 1), σ. 196 κέξξ. — 205 κέξξ. — Aug. D i l l m a n n, Die Bücher Exodus und Leviticus. In 3. Aufl. hrsg. von V. R y s s e l. Leipzig 1897 (=Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Alten Testament. XII), σ. 108 κέξξ. — 144 κέξξ. — H. H o l z i n g e r, Exodus. Tübingen 1900 (=Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament. II), σ. 33 κέξξ. — 43 κέξξ. — B. B a e n t s c h, Exodus-Leviticus-Numeri. Übers. u. erklärt. Göttingen 1903 (=Handkommentar zum Alten Testament. I 2), σ. 114 κέξξ. — J. D ö l l e r, Geographische und ethnographische Studien zum III. und IV. Buche der Könige. Wien 1904 (=Theologische Studien der Leo-Gesellschaft. IX), σ. 140 κέξξ. — S. R. D r i v e r, The Book of Exodus in the Revised Version with introduction and notes. Cambridge 1911 (=The Cambridge Bible for schools and colleges), σ. 87 κέξξ. — 111 κέξξ. — H. G r e s s m a n n, Mose und seine Zeit. Ein Kommentar zu den Mose-Sagen. Mit einer Doppelkarte von Palästina und der Sinai-Halbinsel. Göttingen 1913 (=Forschungen zur Religion und

σκουν ἐν τοῖς φρουρίοις τῶν συνόρων ἀκριβῆ, ἀτερπῆ καὶ ἐπικίνδυνον πολλακίς ἔλεγχον τῶν διερχομένων. Τούτων πάντων ἕνεκα ἐχώρησαν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς νότον. Ἀπάραντες οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀνατολικῷ βραχίονι τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου κειμένης πόλεως Ῥαμεσσοῦ ἐχώρησαν νοτίως τὴν εἰς Σοκχῶθ ἀγούσαν ὁδόν. Ἐξάραντες οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐκ Σοκχῶθ ἐστρατοπέδευσαν ἐν Ὁθῶμ παρὰ τὴν ἔρημον καὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἐν συνεχείᾳ ἐστρατοπέδευσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπέναντι τῆς ἐπαύλεως μεταξύ Μαγδώλου καὶ θαλάσσης καὶ ἔξεναντίας Βεελεσεπῶν. Ἡ λέξις: «Μάγδωλον» κεῖται ἔτι καὶ ἐν τῇ αἰγυ-

Literatur des Alten und Neuen Testaments. N. F. 1), σ. 66 κέξξ. — 108 κέξξ. — τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Die Anfänge Israels (Von 2. Mose bis Richter und Ruth) übersetzt, erklärt und mit Einleitungen versehen. Göttingen 1922² (=Die Schriften des Alten Testaments. I 2), σ. 45 κέξξ. — 52 κέξξ. — H. Kautzsch—A. Bertholet, Die Heilige Schrift des Alten Testaments. I, Tübingen 1924¹, σ. 113 κέξξ. — 116 κέξξ. — F. M. Th. Böhl, Exodus. Groningen 1928 (=Tekst en Uitleg. Praktische Bijbelverklaring), σ. 37 κέξξ. — 41 κέξξ. — P. Heinisch, Das Buch Exodus übers. u. erklärt. Bonn 1934 (=Die Heilige Schrift des Alten Testaments übersetzt und erklärt. I 2), σ. 113 κέξξ. — 118 κέξξ. — G. Beer, Exodus. Mit einem Beitrag von K. Gallig. Tübingen 1939 (=Handbuch zum Alten Testament. I 3), σ. 68 κέξξ. — 73 κέξξ. — E. Kalt-N. Adler, Genesis, Exodus und Leviticus übers. u. verkl. von E. K.—hrsg. von N. A.—Freiburg (1948) (=Herders Bibelkommentar. Die Heilige Schrift für das Leben erklärt. I), 293 κέξξ. — 300 κέξξ. — H. Frey, Das Buch der Führung. Kapitel 36-50 des ersten Buches Mose. Für Freunde und Verächter der Bibel ausgelegt. Stuttgart (1952³) (=Die Botschaft des Alten Testaments. 4), σ. 18 κέξξ. — H. Schneider, Das Buch Exodus. Würzburg 1955²⁻³ (=Echter-Bibel. Die Heilige Schrift in deutscher Übersetzung. Altes Testament. I), σ. 195 κέξξ. — 197 κέξξ. — La Sainte Bible: Texte latin et traduction française d'après les textes originaux avec un commentaire exégétique et théologique commencée sous la direction de L. Pirot, continuée sous la direction de A. Clamer avec le concours de professeurs d'universités et de grands séminaires. I 2: Exode. Paris 1956, σ. 138 κέξξ. — B. Conroyer, L'Exode. Paris 1956 (=La Sainte Bible traduite en français sous la direction de l'École Biblique de Jérusalem), σ. 73 κέξξ. — Kl. Wessel, ἄρθρον: Durchzug durch das Rote Meer ἐν: Reallexikon für Antike und Christentum IV (1957) 370 κέξξ. — O. B. Orhard — E. F. Sutcliffe — R. C. Fulle — R. Russell, A Catholic Commentary on Holy Scripture. London (1958), σ. 213 b κέξξ. — 215 a κέξξ. — M. Noth, Das zweite Buch Mose. Exodus. Übers. u. erklärt. Göttingen 1959 (=Das Alte Testament Deutsch. V), σ. 65 κέξξ. — 80 κέξξ.

Πλείονας ἐπὶ τοῦ προκειμένου βιβλιογραφικᾶς πληροφορίας εὕρισκει τις παρὰ J. Goettsberger, Einleitung in das Alte Testament. Freiburg i. Br. 1928, σ. 14 κέξ. — Π. Μπρατσιώτη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Μετὰ δύο παρατημάτων περὶ ἀποκρύφων καὶ νεωτέρων μεταφράσεων τῆς Π.Δ. Ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 43. O. Eissfeldt, Einleitung in das Alte Testament unter Einschluss der Apokryphen und Pseudepigraphen sowie der apokryphen — und pseudepigraphenartigen Qumrân-Schriften. Entstehungsgeschichte des Alten Testaments. Tübingen 1956² (=Neue Theologische Grundrisse. [II 1]), σ. 182. A. Weiser, Einleitung in das Alte Testament. Göttingen 1957⁴, σ. 62 κέξ.

πτικῆ γραμματεία ἔχουσα τὴν ἔννοιαν τοῦ «πύργου»¹. Φρουρίον τι ἠσφάλιζεν ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τὴν ὁδὸν πρὸς Σινᾶ. Ὑπάρχει ἡ γνώμη, ὅτι τὰ 25 χιλιόμετρα βορείως τοῦ Σουεζ ἀνευρεθέντα εἰσὶ ἀνήκουσι τῷ φρουρίῳ τούτῳ.

Ἐν § 33 τοῦ εἰς τὸν Μωυσέα ἀναφερομένου ἀποσπάσματος αὐτοῦ γράφει ὁ Ἰουδαῖος λόγιος Ἀρτάπανος ἐν σχέσει πρὸς τὸν διωγμὸν τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι οὗτος καὶ μετὰ τὴν ἐπέλευσιν τῆς πληγῆς ἐκείνης, καθ' ἣν πλήξας ὁ Μωυσῆς τὴν γῆν διὰ τῆς ῥάβδου αὐτοῦ ἀνήγαγεν ἐξ αὐτῆς βατράχους, ἀκρίδας καὶ σκνίφας, διετέλει ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ περαιτέρω δεινῶς πιέζων τὸν λαὸν τοῦτον. Τούτου ἕνεκα χάλαζαν τε καὶ σεισμοὺς ἀπέτελεσεν ὁ Μωυσῆς διὰ νυκτός, ἵνα οὕτως οἱ τὸν σεισμὸν φεύγοντες ὑπὸ τῆς χαλάζης φονευῶνται, οἱ τὴν χάλαζαν δ' ἐκκλίνοντες ὑπὸ τῶν σεισμῶν διαφθείρωνται². Τότε συνέπεσον αἱ μὲν οἰκίαι πᾶσαι, τῶν δὲ ναῶν οἱ πλεῖστοι.

Τοιαύταις συμφοραῖς περιπέσῶν ὁ βασιλεὺς (§ 34) ἀπέλυσεν ἐν τέλει τοὺς Ἰουδαίους. Οὗτοι δανεισθέντες παρὰ τῶν Αἰγυπτίων πολλὰ μὲν ἐκπώματα, οὐκ ὀλίγον δὲ ἱματισμὸν καὶ ἄλλους παμπληθεῖς θησαυροὺς, διαβάντες τοὺς κατὰ τὴν Ἀραβίαν ποταμοὺς καὶ ἰκανὸν τόπον διαπορευθέντες ἦλθον τὴν τρίτην ἡμέραν ἐπὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν.

1. Πρβλ. σχετικῶς G. Ebers, ἄρθρον: Migdol ἐν: Handwörterbuch des Biblischen Altertums für gebildete Bibelleser II (1884) 997 a κέξξ.— P. Schegg, ἄρθρον: Magdala ἐν: Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften VIII (1893²) 448. L. Heidet, ἄρθρον: Magdala ἐν: Dictionnaire de la Bible IV (1928³) 539 κέξξ.— J. Parisot, ἄρθρον: Migdal-éder, αὐτ., στήλ. 1084. A. E. Mader, ἄρθρον: Magdala ἐν: Lexikon für Theologie und Kirche VI. (1934²) 773. P. De Ambruggi, ἄρθρον: Magdala ἐν: Enciclopedia cattolica VII (1951) 1815 κέξ.— W. Ewing, ἄρθρον: Magadan ἐν: A Dictionary of the Bible dealing with its language, literature and contents including the biblical theology III (1950¹¹) 202 κέξ.— W. Genesius', Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament... bearb. von Fr. Buhl. Unveränderter Neudruck der 1915 erschienenen 17. Aufl. Berlin-Göttingen-Heidelberg 1954, σ. 396 a κέξ.

2. Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου, ὅπερ ἐπεγράφετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα: «Περὶ Ἰουδαίων», μόνον τρία ἀποσπάσματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τούτοις γίνεται λόγος ἐν τῷ πρώτῳ μὲν περὶ τοῦ Ἰωσήφ, ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ περὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τέλος τῷ καὶ ἐκτενεστέρῳ περὶ τοῦ Μωυσέως. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα διέσωσεν ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος κυρίως, ὅστις ὅμως οὐχὶ ἀμέσως ἐποίησατο χρῆσιν τοῦ πρωτοτύπου ἔργου τοῦ Ἀρταπάνου, ἀλλ' ἐμμέσως μόνον, διὰ τῆς ἀναλήψεως δηλαδὴ περικοπῶν τινῶν μόνον τούτου, ὃς ἀνεῦρεν οὗτος παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ Πολυίστορι:

Εὐσέβ. εὐαγγ. προπαρ. IX, 18,1 κέξ.— 23,1 κέξξ.— 27,1 κέξξ.— (=p. 245 κέξ.— 251. 252 κέξξ. Stephanus [1544]= p. 420 a κέξ.— 429 κέξ.— 411 κέξξ. Vigerus [1688²] =II [1843] 21. 31 κέξ.— 33 κέξξ. Heinichen=II [1843] 373 κέξ.— 390 κέξξ.— 394 κέξξ. Gaisford=PG XXI [1857] 709 b κέξ.— 725 a κέξξ.— 727 κέξξ. Vigerus=I [1867] 486 κέξ.— 496 κέξ.— 498 κέξξ. Dindorfius=Die griechischen christ-

Μεταξὺ τῆς παρχγράφου ταύτης καὶ τῆς προηγουμένης δέχεται ὁ Freudenthal¹ τὴν ὑπαρξίν κενοῦ τινος, ὅπερ προήλθε λόγω παραλείψεως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τοῦ Πολυῖστορος τμήματός τινος ἀναφερομένου εἰς τὴν πληγὴν ἐκείνην τοῦ θανάτου τῶν πρωτοτόκων, περὶ ἧς μεθ' ὕφους φρικτῆς καὶ ἀτέγκτου σκληρότητος γίνεται λόγος ἐν τῇ «Ἐξόδω»²: «ἐγενήθη δὲ μεσοσύνης τῆς νυκτός καὶ Κύριος ἐλάταξε πᾶν πρωτότοκον ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ἀπὸ πρωτοτόκου Φαραὼ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος τῆς ἐν τῷ λάκκῳ καὶ ἕως πρωτοτόκου παντὸς κτήνους». Μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὀλίγον ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Φαραῶ, θὰ ἠδύνατο ὁ Ἀρτάπανος, ὅπως γράφη περὶ αὐτοῦ ἐν συνεχείᾳ: «τοιαύταις συμφοραῖς περιπεσόντα τὸν βασιλέα...»³. Ἐν συναφείᾳ πρὸς ταῦτα σημειωτέον, ὅτι οὐδαμῶς θὰ ἠδύνατό τις, ὅπως φυσικῶς τε καὶ λογικῶς ἐρμηνεύσῃ τὴν θείας ὄντως προελεύσεως πληγὴν ταύτην τῆς θανατώσεως τῶν πρωτοτόκων, ὅπερ ὅμως ἀνενδοιάστως ἀποτολμῶσι σοφοὶ τινες ἐπὶ πασῶν τῶν ἄλλων πληγῶν.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ὡσεὶ διὰ ξηρᾶς ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ «Ἐξόδῳ»⁴, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι καταδιώξαντες τοὺς Ἰουδαίους εὔρον αὐτοὺς παρὰ τὴν θάλασσαν· οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ πρὸ τῆς θέας τῆς πολυπληθοῦς στρατιᾶς καὶ τῶν ἀρμάτων

Iichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte VIII 1 [1954] 504 κέξ.— 516 κέξ. 519 κέξξ. Mras).

Τὰ οἰκεία ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρτάπανου εὐρίσκομεν ἔτι ἐν: FHG III (1849) 212 b κέξ.: Alex. Polyhist. fr. 4. Ἀρτάπανου· 219 b κέξ.:fr. 10· 220 b κέξξ.: fr. 14· Fontes historiae religionum II 3(1923) 276 κέξξ. Hopfner· F Gr. Hist. III C2 (1958) 680 κέξ.: 726· Artapanos F1· 681: F2· 682 κέξξ.: F3 καὶ τέλος παρὰ J. Freudenthal, Hellenistische Studien. Alexander Polyhistor und die von ihm erhaltenen Reste jüdischer und samaritanischer Geschichtswerke. Abhandlung, Anmerkungen und griechischer Text. II: Eupolemos, der jüdische Geschichtsschreiber. Breslau 1875 (=Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars «Frankel'sher Stiftung»). Breslau, am Gedächtnisstage des Stifters, den 27. Januar 1875), p. 231: Ἀρτάπανου ψευδεπιγράφου περὶ Ἰουδαίων fr. 1· 231 κέξ.: fr. 2· 232 κέξξ.: fr. 3.

Ἀρτίαν βιβλιογραφίαν ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀρτάπανου καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔργου αὐτοῦ εὐρίσκει τις ἐν τῇ ἐργασίᾳ μου: «Ὁ Ἰουδαῖος λόγιος Ἀρτάπανος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. (Γλωσσικόν, φιλολογικόν καὶ θρησκευτικόν ὑπόμνημα εἰς κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς γραμματικῆς)» ἐν: «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 27 (1957) 299 κέξ.

1. J. Freudenthal, *ξ. ἀ.*, II (1875) 216.

2. Ἐξοδ. 12,29. Πρβλ. αὐτ. 11,1 κέξ.— Ψαλμ. 77 (78),51.

3. Περὶ τῆς δεκάτης πληγῆς, τοῦ θανάτου δηλαδὴ τῶν πρωτοτόκων παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, πρβλ. Φίλ. περὶ τοῦ βίου Μωυσ. I 25 (=§ 130 κέξξ.=IV [1902] 150 κέξξ. Cohn). Ἰωσ. Ιουδ. ἀρχαιολ. II 14,6 (=§ 311 κέξξ.=I [1887] 148 κέξ. Niese).

4. Ἐξοδ. 14,9 κέξξ.

τῶν Αἰγυπτίων ἐφοβήθησαν σφόδρα καὶ ἤρξαντο δυσχεραίνοντες ἐπὶ τούτοις καὶ ἀγανακτοῦντες καὶ καταμεμφόμενοι τὸν Μωυσέα, διότι οὗτος οὐχὶ ἐν Αἰγύπτῳ κατέλιπεν αὐτούς, ἵνα δουλεύοντες ἐν ἡσυχίᾳ τοὐλάχιστον ἀποθάνωσιν ἐκεῖ καὶ μὴ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐκεῖνη. Παρὰ ταῦτα ὁ Μωυσῆς εὗρε τὴν σωτήριον διέξοδον. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ἔλαβεν ὁ Μωυσῆς τὴν ῥάβδον αὐτοῦ καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν θάλασσαν ἔρρηξεν αὐτήν· ὑπήγαγεν ὁ Κύριος τὴν θάλασσαν ἐν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ὄλην τὴν νύκτα καὶ ἐποίησε τὴν θάλασσαν ξηρὰν· ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ αὐτῆς εἰς τεῖχη οἴονει ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ εἰσῆλθον εἰς μέσον τῆς θαλάσσης ὥσει διὰ ξηρᾶς¹.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔλεγον κατ' Ἀρτάπανον (§ 35) οἱ Μεμφῖται μὲν, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἱκανῶς ἔμπειρος ἦτο τῆς χώρας καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ ἀναμείνας τὸν καιρὸν τῆς ἀμπώτιδος ἐπεραίωσε τὸ πλῆθος διὰ τῆς θαλάσσης ὥσει διὰ ξηρᾶς, οἱ Ἡλιουπολίται δέ, ὅτι ἐπικατέδραμεν ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλῆς δυνάμεως. ἅμα καὶ μετὰ τῶν καθιερωμένων ζώων, διότι δανεισθέντες οἱ Ἰουδαῖοι τὰ ὑπάρχοντα τῶν Αἰγυπτίων διεκόμεζον ταῦτα εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῶν πατρίδα. Τῷ Μωυσεῖ (§ 36) ἐδόθη νῦν ἡ ἐντολὴ διὰ «θείας» τινὸς «φωνῆς», ὅπως πατάξῃ τὴν θάλασσαν διὰ τῆς ῥάβδου αὐτοῦ καὶ διαστήσῃ οὕτως ἀλλήλων τὰ ὕδατα αὐτῆς. Ὁ Μωυσῆς ἀκούσας τῆς φωνῆς ταύτης ἐπέθιγε διὰ τῆς ῥάβδου αὐτοῦ τοῦ ὕδατος καὶ οὕτω τὸ μὲν νᾶμα διέστη, ἡ δὲ δύναμις διὰ ξηρᾶς ὁδοῦ ἐπορεύετο.

Ὁ Ἀρτάπανος ποιεῖται ἐνταῦθα μείαν ὡς πηγῶν αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἤντησε τὰς οἰκειὰς πληροφορίας, τῶν Μεμφιτῶν κυρίως καὶ τῶν Ἡλιουπολιτῶν. Οὐχὶ σαφές εἶναι ἡμῖν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, εἰ ὁ Ἀρτάπανος ὑπὸ τοὺς Μεμφίτας καὶ Ἡλιουπολίτας Αἰγυπτίους κυρίως ἐννοεῖ ἢ Ἰουδαίους διδασκάλους κατοικοῦντας κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἐν Μέμφιδι καὶ Ἡλιουπόλει. Πάντως τὴν ὑπόθεσιν τῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἡρμήνευον οἱ Μεμφῖται μὲν φυσικῶς τε καὶ λογικῶς, λέγοντες δηλαδὴ, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἔμπειρος ἦτο τῆς χώρας καὶ ἀναμείνας τὸν καιρὸν τῆς ἀμπώτιδος ἐπεραίωσε τὸ πλῆθος διὰ τῆς θαλάσσης ὥσει διὰ ξηρᾶς, οἱ Ἡλιουπολίται δὲ ἀρεταλογικῶς καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ, λέγοντες δηλαδὴ, ὅτι ὁ Μωυσῆς κατόπιν θείας ἐντολῆς ἐπάταξε τὰ ὕδατα καὶ διέστησε ταῦτα ἀλλήλων καὶ οὕτως ἡ δύναμις διὰ ξηρᾶς ὁδοῦ ἐπορεύετο. Ἐφ' ὅσον ἡ οἰκεία ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορία τῶν Μεμφιτῶν ἐκτείνεται μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου, καθ' ὃ συντελεῖται πλέον ἢ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων διάβασίς τῆς θαλάσσης, ὀφείλομεν, ὅπως δεχθῶμεν παραλλήλως χάριν τῆς τηρήσεως τοῦ ὀφειλομένου νόμου τῆς ἑναρμονίου ἀντιστοιχίας, ὅτι καὶ ἡ ἐκθεσις τῶν Ἡλιουπολιτῶν μέχρι τοῦ αὐτοῦ σημείου ἐκτείνεται, ὅτι δηλαδὴ αὕτη περιλαμβάνει οὐ μόνον τὸ δευ-

1. Πρβλ. Ψαλμ. 105 (106), 9· 135 (136), 13· Θεοδωρ. εἰς τὴν Ἔξοδ. 16, 25 (=PG LXXX [1864] 256 b κέξ. Schulze).

τερόν μέρος τῆς παραγράφου 35, ἐν ἣ ἀπλῶς γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐπικαταδρομῆς τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρον τὴν συνεχομένην παράγραφον 36, ἐν ἣ κυρίως τε καὶ καθ' ἐξοχὴν γίνεται λόγος περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων διαβάσεως τῆς θαλάσσης ὡσεὶ διὰ ξηρᾶς. Ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐν λόγῳ δύο πηγῶν κεῖται ἐν τῷ πρωτοτύπῳ μεταξύ τοῦτο μὲν τοῦ ἀπαρεμφάτου: «περαιῶσαι» τῶν Μεμφιτῶν, τοῦτο δὲ τοῦ ἀπαρεμφάτου: «πορεύεσθαι» τῶν Ἡλιουπολιτῶν. Ἀποτελεῖ ιδιόρρυθμόν τινα τεχνιτεῖαν τῶν ἀρχαίων ιστοριογράφων ὁ τρόπος ἐκεῖνος, καθ' ὃν οὗτοι διὰ τῶν λέξεων: «οἱ μὲν», «οἱ δὲ» ἀνακοινοῦσιν ἡμῖν ἀντιμαχομένας ἀλλήλαις παραλλαγὰς ἐν περιγραφαῖς συμβάντος τινὸς καὶ τῶν αἰτίων αὐτοῦ, ἐπειδὴ οὗτοι, καὶ εἰ ἔτι μίαν τῶν παραλλαγῶν τούτων δέχονται ὡς ὀρθήν, θέλουσι παρὰ ταῦτα, ὅπως καταστήσωσιν ἡμῖν γνωστὰς τὰς γνώμας καὶ ἀντιλήψεις πάντων ἐκείνων, οἵτινες ἡσχολήθησαν ὀπωσδήποτε περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ διασάφησιν τοῦ συμβάντος τούτου. Ἑλληνιστικοῦ καὶ «εἰδημεριστικοῦ» χαρακτήρος εἶναι περαιτέρω καὶ ἡ ἐν τινι ἐκθέσει τοιούτων συμβάντων παρατηρούμενη κλίσις καὶ διάθεσις τοῦ συντάκτου αὐτῆς, ὅπως κατὰ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν παρέχῃ ἐκάστοτε ἐκτενῆ τινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σειρὰν «αἰτίων»¹. Ἡ κλίσις αὕτη εἶναι ὁμοία τῇ λογοτεχνικῇ ἐκείνῃ εἰκόνι τῆς ἀρχαίας γραμματείας, καθ' ἣν ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων ἀναζητοῦνται ἐπιμόνως οἱ πιθανώτεροι τούτων δημιουργοί, οἱ «εὐρεταί» δηλονότι τούτων, οἵτινες ἀνήκουσι κυρίως εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ ἀξιοσέβαστον τάξιν μεγάλων θεῶν καὶ ἡρώων ἐπιφανῶν. Ἐν ταῖς ἀναλυομέναις ἐνταῦθα παραγράφοις 35 καὶ 36 τῆς ἄρταπανείου ἐκθέσεως καθορῶμεν εὐκρινῶς τὴν ὑπαρξίν σαφῶν ἰχνῶν μιμήσεως τοῦ ὕφους τούτου καὶ τῆς τεχνιτείας τῆς ἀρχαίας ιστοριογραφίας. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἄρταπάνου καταγραφεῖσα περικοπὴ ἔδει, ὅπως περιλαμβάνηται ὑπὸ μίαν ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον παράγραφον, οὐχὶ δὲ ὑπὸ δύο παραγράφους, ὡς τοῦτο ἀνέκαθεν συμβαίνει παρὰ πᾶσι τοῖς ἐκδόταις τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουδαίου τούτου λογίου².

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρητέον ἔτι, ὅτι οὐ μόνον οἱ Μεμφῖται τὸ παλαιόν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ λόγοι καὶ σοφοὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ἐρμηνεύουσι τὰ ἐν λόγῳ θαῦμα τῆς διὰ μέσου τῶν ὑδάτων τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διαβά-

1. Ἐὐ ἡ μ ε ρ ο ς ὁ Μ ε σ σ ἡ ν ι ο ς ἔγραψε μεταξύ ἄλλων καὶ τὸ περίφημον ἐκεῖνο ἔργον, ὅπερ ἐπεγράφητο: «Ἰερὰ ἀναγραφὴ», ἐν ᾧ, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν διασωθέντων ἡμῖν ὀλίγων ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ἡρμήνευεν ὁ Ἕλληνας οὗτος φιλόσοφος καὶ ιστορικός τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος ἐντελῶς ὀρθολογιστικῶς τὴν γένεσιν τῶν θεῶν, οἵτινές ποτε οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἄνθρωποι· πρβλ. κυρίως F. J a c o b y, ἄρθρον: Eumeros von Messene ἐν: RE VI (1909) 952 κέξξ.

2. Κατωτέρω ἐν τῷ τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ προσηρημένῳ Excursus I. παρέχω ἐκτενὲς γλωσσικὸν καὶ φιλολογικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν § 36 τῆς εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διαβασθῆναι τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἀναφερομένης ἄρταπανείου ἐκθέσεως ἢτε ταύτην παρέχουσαν ἡμῖν δυσχερεῖας τινὰς γραμματικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς χαρακτῆρος.

σεως τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ φυσικῶς τε καὶ λογικῶς. Καθὰ οὗτοι λέγουσιν, ἡ ἐν τῷ ἑβραϊκῷ κειμένῳ τῆς Γραφῆς ὑπάρχουσα λέξις: Yam suph ἐρμηνεύεται ἄλλοτε μὲν διὰ τῆς «Ἐρυθρᾶς θαλάσσης», ἄλλοτε δὲ διὰ τῆς ἐννοίας «τέλματος» ἢ «ἐλους» μετὰ «καλάμων». Περὶ τελμάτων καὶ ἐλῶν μεστῶν καλάμων γίνεται λόγος πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς, ὅλον ἐν τῇ «Ἐξόδῳ»¹, ἐν τῷ «Ἰησοῦ»² καὶ ἄλλαχοῦ. Παρὰ ταῦτα οἱ Ἑβδομήκοντα ἀποδίδουσιν ἐνταῦθα τὴν οἰκείαν ἐννοίαν διὰ τῆς «Ἐρυθρᾶς θαλάσσης». Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ γίνεται λόγος μόνον περὶ «Ἐρυθρᾶς θαλάσσης»³. Οὐδαμοῦ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης φέρονται καὶ ἀναπτύσσονται κάλαμοι. Καλαμῶνες ὑπῆρχον πολὺ μακρὰν ταύτης ὑπὸ βορείαν κατεύθυνσιν. Ἀναπαράστασις τις τοῦ οἰκείου τοπίου ὑπὸ τὸν παλαιὸν αὐτοῦ τύπον εἶναι οὐχὶ εὐχερῆς. Ἡ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα συντελεσθεῖσα ἄνοιξις καὶ κατασκευὴ τῆς διώρυχος τοῦ Σουέζ μετεποίησεν εὐρέως τε καὶ οὐσιωδῶς τὴν φυσικὴν ὄψιν τῆς περιοχῆς. Πολλοὶ λόγιοι καὶ σοφοὶ δέχονται, ὅτι ἡ κατὰ θαυμάσιον τρόπον διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ὑπὸ τῶν Ἑβραίων συνετελέσθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν τῇ ἱκανῶς ἠλλοιωμένη περιοχῇ ταύτῃ τῆς διώρυχος τοῦ Σουέζ, ἥτις πολλαχοῦ εἶχε τὴν φυσικὴν διασκευὴν βατοῦ τινος ἐν πολλοῖς δονακοτρόφου ἐλους. Τοιοῦτόν τι θὰ ἦδύνατο, ὅπως μετ' ἀσφαλείας λεχθῆ περὶ τῆς ἤδη κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς διώρυχος ἐξαφανισθείσης λίμνης Βαλλάχ, ἥτις ἔκειτο νοτίως τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης μεγάλης ὁδοῦ τῆς γῆς τῶν Φυλιστιεῖμ, ἢ περὶ τῆς λωρίδος ἐκείνης γῆς, ἥτις ἀπὸ τοῦ κόλπου τοῦ Σουέζ ἐξετείνεται ποτε κατὰ τοὺς χρόνους Ραμσῆ τοῦ II. ὑπὸ βορείαν κατεύθυνσιν μέχρι τῶν «Πικρῶν λιμνῶν» ἢ μέχρι τῆς «Λίμνης» περαιτέρω «τῶν κροκοδείλων». Πανταχοῦ ἐνταῦθα ὑπῆρχον κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἐλειογενεῖς καλαμῶνες μετ' ἀσφαλῶν πόρων καὶ διαβάσεων, ὧν οὐκ ὀλίγα ἴχνη ἀνευρέθησαν καὶ δεόντως προσδιορίσθησαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τῆς διώρυχος. Κατ' ἄλλην γνώμην τῶν φυσικῶς τε καὶ λογικῶς θεωρούντων τὴν κατὰ θαυμάσιον τρόπον συντελεσθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, ἥτις διήγειρεν ἤδη τὴν ὑποψίαν οὐκ ὀλίγων ὀδοιπόρων προσκνητῶν τῶν πρῶιμων χριστιανικῶν χρόνων, ἐχώρησαν οἱ Ἑβραῖοι ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης μὲν, ὅμως διὰ τοῦ τμήματος ἐκείνου κυρίως ταύτης, ὅπερ κατέχει σήμερον τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ λιμένος τοῦ Σουέζ καὶ κεῖται οὐχὶ μακρὰν τῆς πόλεως ταύ-

1. Ἐξοδ. 13,18: «Καὶ ἐκύκλωσεν ὁ Θεὸς τὸν λαὸν ὁδὸν τὴν εἰς τὴν ἔρημον, εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν».

2. Ἰησ. 2,10: «Ἀκηκόαμεν γάρ, ὅτι κατεξήρανε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἀπὸ προσώπου ὑμῶν, ὅτε ἐξεπορεύεσθε ἐκ γῆς Αἰγύπτου».

3. Ἐβρ. 11,29: «Πίστει διέβησαν (sc. οἱ Ἑβραῖοι) τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς γῆς, ἥς πείραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν» Πράξ. Ἀποστ. 7,36: «Οὗτος (sc. ὁ Μωυσῆς) ἐξήγαγεν αὐτούς (sc. τοὺς Ἑβραίους) ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσσει καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα».

της. Καὶ ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ οὐχὶ δυσχερῆς θὰ ἦτο ἡ διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Οὐχὶ σπανίως ἐνταῦθα ἰσχυροὶ καὶ βίαιοι βορειοδυτικοὶ ἄνεμοι ὠθοῦσι τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς βορείου ἄκρας τοῦ λιμένος τοῦ Σουέξ πρὸς νότον τόσον βαθέως καὶ ἐκτενωῶς, ὥστε νὰ δύναται τις, ὅπως περὶ διέβηται ταῦτα. Συνήθεις εἶναι ἐνταῦθα οἱ δυτικοὶ ἄνεμοι, καθὰ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ συνήθεις εἶναι οἱ πολλακίς ἐν τῇ Βίβλῳ μνημονεύμενοι ἀνατολικοὶ ἄνεμοι. Οἱ λέγοντες ὁμῶς ταῦτα σοφοὶ ἐπελάθοντο τοῦδε τοῦ ἀπλοῦ πράγματος, ὅτι δηλαδὴ κατὰ τὸ βραχὺ χρονικὸν διάστημα τῆς ἀμπώτιδος οὐχὶ εὐχερῶς θὰ ἠδύνατο ὀλόκληρος λαὸς, ὅπως διαβῆ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἢ τὰ παρὰ ταύτην ἐκτεινόμενα δυνακοτρόφα τέλματα ὁμοῦ μετὰ τῶν ζώων καὶ τῶν παντοειδῶν ἀποσκευῶν αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον σημειωτέον ἐν συναφείᾳ πρὸς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι μόνον διέβησαν τὴν θάλασσαν, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ διώκοντες αὐτοὺς Αἰγύπτιοι, οἵτινες πάντες ἐπνίγησαν ἐν αὐτῇ. Οὐχὶ ἡ ἄψυχος καὶ ἄλογος φύσις, ἀλλ' ἡ ταύτην κυβερνώσα καὶ διέπουσα θεία καὶ μεγάλη δύναμις ἐνεργεῖ θαύματα χαρακτηριστῆρος ὑπερφυοῦς καὶ ἀκατανοήτου διὰ τῶν ὅπλων μόνον τοῦ ἀπλοῦ λογισμοῦ¹.

Τὸ θαῦμα τῆς πρὸ τῶν Ἰουδαίων διαστάσεως τῶν ὑδάτων τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐρμηνεύει ὁ Φίλων² διὰ τινος ἐπιδεξίου συνδυασμοῦ τῆς ὀρθολογιστικῆς ὑπὸ τῶν Μεμφιτῶν θεωρήσεως τοῦ πράγματος μετὰ τῆς ἀρεταλογικῆς ὑπὸ τῶν Ἡλιουπολιτῶν διασαφήσεως αὐτοῦ, μιμούμενος Ἰσως ἐν πούτῳ τὸν Ἀρτάπανον. Καταδύντος, λέγει ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος, τοῦ ἡλίου ἤρξατο εὐθὺς κατασκήπτων νότος βιαιότατος, ὅφ' οὗ τὸ πέλαγος ἐξανεχώρησεν· πολλακίς πρότερον συνέβαινε, ὅπως ἀμπωτίξῃ τὸ πέλαγος τοῦτο, ὁμῶς τότε ζωηρότερον πως ὠθούμενα τὰ παρὰ τοῖς αἰγιαλοῖς ὕδατα ὑπεσύρθησαν εἰς τὸ βάθος ὥσει εἰς χαράδραν τινὰ ἢ χάρυβδιν· οὐδεὶς ἀστὴρ ἐφαίνετο ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' ἅπαντα τοῦτον πυκνὸν καὶ μέλαν νέφος ἐπέιχε γοφώδους τῆς νυκτὸς οὐσῆς εἰς κατάπληξιν τῶν διωκόντων. Προσταχθεὶς νῦν ὁ Μωυσῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παίει τὴν θάλασσαν διὰ τῆς βακτηρίας αὐτοῦ· αὕτη ῥαγεῖσα διίσταται καὶ τῶν τμημάτων τὰ μὲν ἐγγὺς τοῦ ῥαγέντος μέρους κείμενα μετέωρα πρὸς ὕψος ἐξαίρονται καὶ ὥσει τεῖχος παγέντα κραταιῶς ἠρέμουν καὶ ἡσύχαζον, τὰ δ' ὀπίσω εὐρίσκόμενα συσταλέντα καὶ χαλινωθέντα ἀνεχαίτιζον τὴν εἰς τὰ πρόσω φερόν ὥσει δι' ἀφανῶν ἡνιῶν, τὸ δὲ μεσαίτατον τμήμα, καθ' ὃ ἐγένετο ἡ ῥῆξις, ἀποξηρανθὲν ὁδὸς εὐρεῖα γίνεται καὶ λεωφόρος.

1. Πολλαχοῦ τῆς Π Δ γίνεται μνεία τῆς ὑπερφυοῦς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, οἷον: Δευτερ. 11,4· Ἰησ. 2,10· 4,23· 24,6· Νεσμ. 9,9· Ψαλμ. 77 (78), 13· 88 (89), 10· 105 (106), 9 κέξξ.— 113 (114), 3· 135 (136), 15· Ἠσ. 51,10· Μακκ. Α' 4,9. Οὐδὲν μέγα ἔργον τοῦ Κυρίου ἐνετυπώθη τόσον βαθέως εἰς τὴν μνήμην τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὅσον ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ αὐτῶν ἡγουμένου τοῦ Μωυσέως γενομένη ποτὲ διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Καὶ τοῦτο μόνον ἀποτελεῖ οὐ μικρὸν τεκμήριον τῆς ἱστορικότητος τοῦ πράγματος.

2. Φιλ. περὶ τοῦ βίου Μωυσ. I 32 (= § 176 κέξ.—IV [1902] 162, 8 κέξξ. Cohn).

Ἐν σχέσει πρὸς τὸν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων δανεισμόν διαφόρων χρησίμων ἀντικειμένων καὶ τὴν κατακράτησιν εἶτα τούτων ἀναγνώσκωμεν ἐν τῇ «Ἐξόδῳ»¹, ὅτι οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἤτησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων σκευὴ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ καὶ ἱματισμόν καὶ ἐσκύλευσαν αὐτοὺς τῇ βοήθειᾳ αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ: «ἔδωκε Κύριος τὴν χάριν τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἔχρησαν αὐτοῖς, καὶ ἐσκύλευσαν τοὺς Αἰγυπτίους». Τὴν πληροφορίαν ταύτην δεόντως μετεποίησεν ὁ Ἰουδαῖος Ἀρτάπανος ἐν τῇ διηγήσει αὐτοῦ χάριν διαφυλάξεως τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ Ἰουδαικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ. Παρ' Ἀρταπάνω οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ «σκυλεύσεως» αἰγυπτιακῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ περὶ «δανεισμοῦ» ἀπλῶς καὶ «διακομίσεως» τούτων: «χρησαμένους διακομίζειν», οὐδεμίᾳ δὲ περαιτέρω μείλα γίνεται παρ' αὐτῷ τῆς ἀτόπου ἐκείνης καὶ παραδόξου ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ συμπράξεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Φίλων καὶ ὁ Ἰώσηπος τηροῦσιν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀπόλυτον σιγὴν².

Ἐν τῇ «Ἐξόδῳ»³ περιγράφεται διὰ δραματικωτάτου ὕφους ἡ καταστροφή τῶν Αἰγυπτίων ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ. Οἱ Αἰγύπτιοι διώκοντες τοὺς Ἰουδαίους εἰσῆλθον μετ' αὐτοὺς εἰς μέσον τῆς θαλάσσης μετὰ τῶν ἵππων καὶ τῶν ἀρμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἀναβατῶν αὐτῶν, ὁ Κύριος ὅμως συνετάραξε τὴν «παρεμβολὴν», τὴν «παράταξιν» δηλονότι, αὐτῶν ἐν στύλῳ πυρὸς καὶ νεφέλης καὶ συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἀρμάτων αὐτῶν. Ἐκτείναντος τοῦ Μωυσέως κατόπιν ἐντόλῃς τοῦ Θεοῦ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν ἀποκατέστη τὸ ὕδωρ αὐτῆς εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ χώραν. Οἱ Αἰγύπτιοι ἔφυγον ὑπὸ τὸ ὕδωρ καὶ ὁ Κύριος ἐξέτιναξεν αὐτοὺς εἰς μέσον τῆς θαλάσσης. Ἐπαναστραφὲν τὸ ὕδωρ ἐκάλυψε τὰ ἄρματα καὶ τοὺς ἀναβάτας αὐτῶν καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Φαραῶ· οὐδὲ εἰς ἐξ αὐτῶν κατελείφθη ζῶν. Οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὸνναντίον ἐπορεύθησαν διὰ μέσου τῆς θαλάσσης ὡσεὶ διὰ ξηρᾶς, τὸ δὲ ὕδωρ ἔστη χάριν αὐτῶν ἐκ δεξιῶν τε καὶ ἐξ εὐωνύμων ὡσεὶ τείχος. Μετὰ τὴν διάστασιν τῶν ὑδάτων τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, λέγει ὁ Ἀρτάπανος (§ 37), καὶ καθ' ὃν χρόνον διὰ μέσου ταύτης ὡσεὶ διὰ ξηρᾶς ἐπορεύοντο οἱ Ἰουδαῖοι, συνεμβάντων τῶν Αἰγυπτίων καὶ διωκόντων αὐτοὺς πῦρ αὐτοῖς ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἐξέλαμψεν, ἡ δὲ θάλασσα ἐπέκλυσε πάλιν τὴν ὁδόν. Οὐχὶ ἔλαττον δραματικὴ εἶναι ἡ οἰκεία περιγραφή τοῦ

1. Ἐξοδ. 12,35 κέξ.

2. Ὁ Θεοδώρητος, εἰς τὴν Ἐξοδ. 7,23 (=PG LXXX [1864] 249 b Schulze) λέγει σχετικῶς, ὅτι πολλὴν ἐν Αἰγύπτῳ χρόνον ὑπέμεινεν ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων πλινθουργῶν καὶ τειχοποιῶν καὶ πόλεις ἀνοικοδομῶν. Ἡθέλησε λοιπὸν ὁ δεσπότης Θεός, ὅπως μισθὸν λάβωσιν οὗτοι ὡς τίμημα τῶν πόνων αὐτῶν· διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἔλαβον οὗτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐντολήν, ὅπως πράξωσι ταῦτα. Οὐδεὶς δέον, ὅπως ἀδικὸν θεωρήσῃ τὴν πράξιν ἅτε δῆθεν τοῦ Φαραῶ μὲν ἀδικήσαντος, παρὰ τῶν Αἰγυπτίων δὲ τοῦ μισθοῦ εἰσπραττομένου¹ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐκοινωνοῦν τῆς ἀδικίας μιμούμενοι τὴν τοῦ βασιλέως ἀμώτητα.

3. Ἐξοδ. 14,23 κέξξ.

Ἰωσήπου¹. Ὅτε οἱ Αἰγύπτιοι χωροῦντες καὶ οὗτοι τὴν ὁδὸν τῶν Ἑβραίων εὐρίσκοντο ἐντὸς τῆς θαλάσσης, ἐπεχύθη αὕτη καὶ περικατέλαβεν αὐτοὺς ῥοώδης κατερχομένη λόγῳ τῆς βιαίας πνοῆς τῶν ἀνέμων· ὄμβροι κατέβαινον ἐξ οὐρανοῦ, βρονταὶ δὲ σκληραὶ μετ' ἀστραπῶν καὶ κεραυνοὶ κατηνέχθησαν· νύξ ζοφώδης καὶ σιοτεινὴ κατέλαβεν αὐτούς. Οὕτως ἀπώλοντο πάντες οἱ τοὺς Ἑβραίους διώκοντες Αἰγύπτιοι· οὐδὲ εἰς ἐσώθη ὡς ἄγγελος τοῦλάχιστον τῆς συμφορᾶς².

Τὸ θαῦμα τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων ὑπερφυοῦς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἀνελήφθη ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ὑμνογράφων εἰς τὰ ἔργα αὐτῶν ὡς θεία τις εἰκὼν, δι' ἧς διεγράφησάν ποτε κατὰ μεγαλειώδη καὶ ἔκτακτον τρόπον γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Θεανθρώπου, ὡς ταῦτα ἐκτίθενται ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἐπάγομαι ἐν τοῖς κατωτέρω καὶ συντόμως ἀναλύω καὶ ἐρμηνεύω οἰκειὰ χωρία τῆς χριστιανικῆς γραμματείας πρὸς δῆλωσιν τῆς ὑπερκοσμίου ἰσχύος τοῦ παντεπόπτου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ, ὅστις τοὺς ἐπ' αὐτὸν πεποιθότας ἄγει σταθερῶς εἰς γαληνότατον καὶ εὐχαριν ὄρμον σωτηρίας καὶ σταθερᾶς εὐδαιμονίας.

Ἐν τινι θεοτοκίῳ τῶν ἐν τῷ ἑσπερινῷ τοῦ Σαββάτου ψαλλομένων ἀναστασιμῶν στιχηρῶν ἄγει Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἰς συνδυασμὸν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐν λόγῳ θαύματος πρὸς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου³, καθ' ὃν ὁ Γαβριὴλ ἐξήγγειλε τῇ Παρθένῳ τὴν ἄσπιλον αὐτῆς σύλληψιν. Εἰκὼν τῆς ἀπειρογάμου νόμφης διεγράφη ποτὲ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ. Ἐν τῇ Παλαιᾷ μὲν Διαθήκῃ ὁ Μωυσῆς ἐγένετο τοῦ ὕδατος διαιρέτης, ἐν τῇ Καινῇ δὲ Διαθήκῃ ὁ Γαβριὴλ ἀνεδείχθη τοῦ θαύματος ὑπηρέτης· τότε ἀβρόχως ἐπέζησε τῆς θαλάσσης τὸν βυθὸν ὁ λαὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν, νῦν δὲ ἀσπόρως τὸν Χριστὸν ἐγέννησεν ἡ Παρθένος· ἡ θάλασσα μετὰ τὴν πάροδον τῶν Ἑβραίων ἔμεινεν ἄβατος· ἡ ἄμειπτος μετὰ τὴν κύησιν τοῦ Θεανθρώπου ἔμεινεν ἀφθορος.

Ἐν τῇ πρώτῃ φῶδῃ λαμβικοῦ τινος κανόνος ἀναφερομένου εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ τοῦ λυόντος τὰ «πολύστονα πῆματα» τοῦ κόσμου μετ' ἐνθέου πάλιν ἐμπνεύσεως ὁ αὐτὸς ὑμνωδὸς διασαφεῖ τὸν συμβολικὸν χαρακτῆρα τοῦ θαύματος τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ φιλόανθρωπον καὶ σωτήριον ἔργον τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ⁴. Ὁ δεσπότης τοῦ σύμπαντος κόσμου ἔσωσέ ποτε θαυματουργῶν τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων μεταποιήσας εἰς ξηρὰν χέρσον τὸ ὑγρὸν κύμα τῆς θαλάσσης, ἐκὼν δὲ τεχθεὶς ἐκ κόρης βατὴν κατέστησεν

1. Ἰώσ. Ιουδ. ἀρχαιολ. II 16,3 (=§ 343 κέξ.—I [1887] 355, 2 κέξ. Niese).

2. Πρβλ. Φίλ. περὶ τοῦ βίου Μωυσ. I 32 (=§ 178 κέξξ.—II [1902] 162 κέξ. Cohnr).

3. Πρβλ. Anthologia Graeca carminum Christianorum. Adnotaverunt W. Christ et M. Paranikas. Lipsiae 1871, p. 119 κέξ.

4. Ἐν: PG XLVI 3 (1891) 820 a. Λεξιμὴ Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, ἔ. ἀ., p. 205, στ. 1 κέξξ.

ἤμῃν τὴν εἰς τὸν οὐράνιον πόλον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἠθικῆς γαλήνης καὶ εὐδαιμονίας ἄγουσαν ὁδόν¹.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν ὑπαπαντήν, τ. ε. εἰς τὴν κατὰ σάρκα προσ-
αγωγὴν, τοῦ Χριστοῦ ἀναφερομένου κανόνος Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου, ἐν
ᾧ πλήρης χαρᾶς ὁ πρέσβυς Συμεῶν ἐναγκαλίζεται τὸν Χριστόν, λέγεται²;
ὅτι χέρσον καὶ ξηρὸν πεδίον, ὅπερ τίκτει ἀβύσσους³, ἐθεάσατό ποτε καὶ κατηύ-

1. Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος, «Ἐξηγήσεις εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς δεσποτικαῖς ἐορ-
ταῖς ἐκτεθέντας κανόνας παρὰ τῶν ἁγίων μελωδῶν Κοσμᾶ καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ»
ἐν: Theodori Prodromi commentarios in carmina sacra melodorum Cosmae Hiero-
solymitarni et Joannis Damasceni... primum edidit et varietate lectionis instru-
xit... H. M. Stevenson... Praefatus est J. B. Pitra. Romae 1888, p. 59, 16
κῆξξ. λέγει σχετικῶς: «οὐ θάλασσαν, μᾶλλον δὲ μέρος μικρὸν θαλάσσης βατὸν ποιεῖται λαῶν
ἐνὶ τῷ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν στέγην τοῦ οὐρανοῦ ὁδοποιεῖ τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις
καὶ τίθεται πορευτὴν ὡς εἶναι τοῦτο τὸ θαῦμα πολλῶ ἐκείνου παραδοξότερον καὶ εἰκότως
ἐκείνου μὲν γὰρ δι' ὑπέρβου τοῦ Μωυσεῶς ἐτελεσειουργεῖτο, τοῦτο δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ σαρκω-
θέντος Θεοῦ».

Ἐν τῇ ὀγδόῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν γέννησιν πάλιν τοῦ Χριστοῦ ἀναφερομένου κανόνος
Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου, δι' οὗ ὑπερέχως ὑμνεῖται τὸ ἔκτακτον γεγονός τῆς ὑπὲρ τοῦ Σω-
τῆρος κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ διατηρήσεως τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως, λέγεται (ἐν:
PG XCVIII [1865] 463 c. Πρβλ. W. Christ—M. Paronikas, ε. ἀ., p. 168; στ.
144 κῆξξ.), ὅτι τὸν τύπον θαύματος ὑπερφυοῦς ἐξεικόνισεν ἡ δροσοβόλος κάμινος· καθά
ἐκείνη οὐδαμῶς ἐφλεξε τοὺς νέους (πρβλ. Δαν. 3, 1 κῆξξ.), οὐς ἐδέξατο, οὕτω καὶ τὸ πῦρ
τῆς θεότητος οὐδαμῶς ἐφλεξε τὴν νηδὺν τῆς Παρθένου, ἣν τοῦτο ὑπέδου. Καὶ ἡ τῷ πυρὶ
ποτε προσομιλοῦσα βιάτος (πρβλ. Ἐξῆδ. 3, 1 κῆξξ.) σύμβολον κατὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπον
Κωνσταντινουπόλεως Πρόκλον (λόγ. 5'. Ἐγκώμιον εἰς τὴν Θεοτ. Μαριανῶ 6 [=PG LXV,
1864, col. 732b) ἔφερε τῆς ἀσπύρας τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν συλλαβοῦσης Παρθένου· σύμβολον
ἔφερε τῆς τεκούσης τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης τὸν ἐξ ἀμολύντου νυμφικῆς παστάδος ἀνα-
τέλλοντα, ἵνα τὰ ἐθνικὰ ὕδατα θερμάνῃ· ἵνα διὰ τῆς θερμότητος τῆς ἀγαθότητος διαλύσῃ τὸ
παγετώδες ψυχὸς τῆς διαβολικῆς δεινότητος· ἵνα διὰ τῆς λαμπρότητος τῆς θεότητος ἐκ-
διώξῃ τὴν νύκτα τῆς ἀγνωσίας· ἵνα διὰ τῶν φωτιστικῶν ἀκτίνων καταυγάσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ
δημιουργηθεῖσαν κτίσιν· ἵνα μηκέτι προσκόπη τις εἰς τὴν παρθενικὴν ἡμέραν τῆς χάριτος
περιπατῶν ἐν τῷ φωτὶ τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τὴν ἐν τῇ δωδεκαπλήθρῳ χῶρᾳ τῶν Ἀποστό-
λων ὁροθετηθεῖσαν ἀσφαλῆ πίστιν.

2. Ἐν: PG XCVIII (1865) 509 a. Πρβλ. W. Christ—M. Paronikas,
ε. ἀ., p. 173 στ. 1 κῆξξ.— Θεόδ. Πρόδρ., ε. ἀ., p. 118 κῆξ.

3. Ἐν τῷ πρωτοτύπῳ κειμένῳ ὑπάρχει τὸ ἐπίθετον: «ἄβυσσοτόκος», περὶ οὗ Θεο-
δώρος ὁ Πρόδρομος, ε. ἀ., p. 119, 5 κῆξξ. λίαν εὐστόχως τάδε λέγει: «ἄβυσσός ἐστι σύστημα
πολλῶν ὑδάτων, ὃ δὴ καὶ βυθὸν καλεῖν εἰώθαμεν. αὕτη δὲ ἡ ἄβυσσος... ἐν τινι στερεωτέρῳ
μέλλει ἐξ ἀνάγκης ἐδράζεσθαι σώματι διὰ τὴν ὀλισθηρὰν τοῦ ὑδατός φύσιν. τί γοῦν ἄλλο
ἀναγκαῖον ὑπεστρώσθαι τῷ ὕδατι ἢ γῆν τὴν τῶν στοιχείων στεγανωτάτην; ταύτην οὖν τὴν
γῆν φησι τὴν κεκαλυμμένην τοῖς ὕδασι καὶ τῆς ἀβύσσου δοκοῦσαν εἶναι μητέρα διὰ τὸ τάυ-
της σχῆμα· κοιλὴ γὰρ πέφυκεν εἶναι ἢ γῆ ἢ τὸ ὕδωρ περιλαμβάνουσα καὶ διὰ τοῦτο κοιλία
παρέοικεν ὡς οἶα τι βρέφος τὸ ὕδωρ ἐν ἑαυτῇ περισφιγγούσα κἀντεῦθεν δικαίως ἄβυσσο-
τόκος κεκλημένη ὡς τὴν ἄβυσσον ὄλην ἐν ἑαυτῇ ἐγκυμονοῦσά καὶ ἀποτίκτουσα».

γασεν ὁ ἥλιος· ὥσει τεῖχος ἐπάγη ἑκατέρωθεν τὸ ὕδωρ χάριν τοῦ πεζῆ διαμέσου τοῦ πόντου πορευομένου λαοῦ καὶ θεαρέστως μέλποντος τῷ Κυρίῳ αἶνους καὶ ὕμνους. Ὀλίγον κατωτέρω¹ εὐχεται ὁ ὕμνωδός, ὅπως ἰσχύσωσιν αἱ ὑπὸ τοῦ γήρατος ἀνειμέναί χεῖρες τοῦ Συμεῶνος καὶ ὅπως εὐθυβόλως κινῶνται πρὸς ὑπάντησιν τοῦ Χριστοῦ αἱ ἐξησθενημένοι κνήμαι τοῦ πρεσβύτου. Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι διὰ τούτων νοεῖ ὁ ποιητὴς τὴν δυνατότητα θαυμασίας τινὸς ἐνισχύσεως τῶν ἐξησθενημένων μελῶν τοῦ πρεσβύτου πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Χριστοῦ, καθά ποτε ἀνάλογόν τι καὶ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ συνέβη, ἥς τὰ ὕδατα θαυμασιῶς ἐπάγησαν πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου.

Ἐν τῷ θαύματι τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων ὑπερφυοῦς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διεῖδεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὴν εἰκόνα καὶ τὸν τύπον τοῦ βαπτίσματος². Οἱ πατέρες τῶν Ἑβραίων πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον καὶ πάντες εἰς τὸν Μωυσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὰ Θεοφάνεια ἀναφερομένου λαμβικκοῦ κανόνος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν ᾧ ὁ Θεάνθρωπος βαλὼν τὴν ἀμαρτίαν τῷ Θεοφειγῆ πυρσῶ τοῦ ἀχρίντου πνεύματος ἐνθάπτει αὐτὴν τοῖς νάμασι τοῦ Ἰορδάνου, λέγεται³, ὅτι ὁ λαὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐπορεύθη διὰ μέσου τοῦ κυματομένου σάλου τῆς θαλάσσης, ἥτις ἠπειρος πάλιν κατέστη χάριν αὐτοῦ καθάπερ καὶ πρότερον, ὅτε συναχθέντων τῶν ὑδάτων εἰς γὰς συναγωγὰς αὐτῶν τῇ κελυσει τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ «ᾠθη ἢ ξηρά»⁴. Ὁ μέλας πόντος ὡς ὑδατόστρωτος καὶ ὑγρὸς τάφος συνέκρυσεν ὄρην καὶ κατεκάλυψε τοὺς ἠγεμόνας τῶν Αἰγυπτίων διὰ τῆς κραταιᾶς ῥώμης τῆς δεξιᾶς τοῦ Δεσπότη. Ὡς τότε διὰ τῶν ὑδάτων τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐτάφησαν οἱ διώκται τῶν Ἑβραίων, αὐτῶς ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ ὁ Χριστὸς ἐκάθηρε τὴν κτίσιν παντὸς ῥύπου καὶ ἤρπασε τὸν γενάρχην ἐκ τοῦ ζοφώδους χώρου.

Ὅμοια τούτοις λέγει καὶ Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολυμίτης ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὰ Θεοφάνεια ἀναφερομένου κανόνος αὐτοῦ⁵, ὅτι δηλαδὴ διὰ τοῦ βαπτίσματος συντελεῖται ἡ κάθαρσις τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων αὐτῶν. Ὁ κραταιὸς ἐν πολέμοις Κύριος ἀνεκάλυψε ποτε τὸν πυθμένα τοῦ βυθοῦ καὶ

1. Ἐν: PG XCVIII (1865) 509 b. Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, *ξ. ἀ.*, p. 173, στ. 17 κέξξ.

2. Κορ. Α' 10,1 κέξξ.

3. Ἐν: PG XCVI 3 (1891) 82 5b Lequien. Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, *ξ. ἀ.*, p. 209, στ. 1 κέξξ.—Θεόδ. Πρόδρο., *ξ. ἀ.*, p. 99 κέξξ.

4. Γέν. 1,9.

5. Ἐν: PG XCVIII [1865] 465 b. Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, *ξ. ἀ.*, p. 169, 1 κέξξ.—Θεόδ. Πρόδρο., *ξ. ἀ.*, p. 76 κέξξ.

διὰ ξηρᾶς εἴλκε τοὺς οἰκείους εἰς τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας κατακαλύψας ἐν τοῖς ὕδασι τοὺς ἀντιπάλους¹.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ ἀναφερομένου κανόνος Κοσμά πάλιν τοῦ Ἱεροσολυμίτου, καθ' ὃν ἐν σκοπιᾷ, ἐπὶ τοῦ ὕψηλῳ δηλαδὴ ἕρους τοῦ Θαβῶρ, ἀπλετον σέλας εἶδους ἀφῆκεν ὁ Χριστός, λέγεται², ὅτι χοροὶ Ἰσραηλιτῶν διελάσαντες τὸν ὑγρὸν βυθὸν τοῦ ἐρυθροῦ πόντου ἀβρόχοις ποσὶν καὶ βλέποντες ἐν αὐτῷ ὑποβρυχίους τοὺς ἐπὶ τῶν ἀρμάτων καθημένους Αἰγυπτίους πολεμιστὰς ἐμειπον τῷ Θεῷ ἐν ἀγαλλιᾶσει.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βατῶν ἀναφερομένου κανόνος τοῦ αὐτοῦ ὕμνωδοῦ λέγεται³, ὅτι αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου ὄφθησάν ποτε ἄμμοιροι ὕδατων· διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐκδηλουμένης ὑπὸ τύπον καταϊγίδος ἀνεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τῆς θαλάσσης. Ὁ Θεὸς ἔσωσεν οὕτω τὸν περιούσιον αὐτοῦ λαὸν ἄδοντα αὐτῷ ἐπινίκιον ὕμνον.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν μεγάλην Δευτέραν ἀναφερομένου τριωδίου καλεῖ τοὺς Χριστιανούς ὁ αὐτὸς ὕμνωδός⁴, ὅπως ἄσωσιν ἐν χορῷ τῷ Κυρίῳ αἴνους δόξης καὶ τιμῆς, ὅστις τὴν κυμαινομένην καὶ ἄβαστον θάλασσαν ἀνεξήρανε διὰ τοῦ θείου αὐτοῦ προστάγματος καὶ καθωδήγησε τὸν λαὸν τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὅπως πέζῃ χωρήσῃ διὰ μέσου αὐτῆς.

1. Ὁ Tertullianus, de baptismo 9 (=PL I [1878] 1318 a=Corp. Chr. Lat. SL I: Tertulliani opera I [1954] 283 κέξ.) λέγει ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς ὑπερφυῶς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὰδε: Quae figura manifestior in baptismi sacramento? liberantur de saeculo nationes, per aquam scilicet, et diabolus dominatorem pristinum in aqua oppressum derelinquunt. Ὁ Augustinus, de fide et operibus 11 (=PL XL 6 [1887] 208) ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ βαπτίσματος ὑπὸ τὸν τύπον ὃν ἔδωκεν ὁ ὑπερφυῆς τρόπος τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης: Quid est autem a mortuis operibus paenitentia, nisi ab his, quae oportet mortificari, ut vivamus? quae si adulteria fornicationesque non sunt, quid iam inter opera mortua nominandum est? sic autem non sufficit confessio recessionis a talibus, nisi etiam lavacro regenerationis cuncta praeterita, quae velut persequuntur, peccata deleantur, sicut non sufficit Israelitis recedere ab Aegypto, nisi ea, quae insequeretur hostium multitudo, eiusdem maris fluctibus interiret, qui Deo populo transituro liberandoque patuerunt. Πρβλ. serm. CCC LII 3 (=PL XXIX 5, 2 [1865] 1551): Per mare transitus baptismus est. sed, quia baptismus id est, salutis aqua non est salutis, nisi Christi nomine consecrata, qui pro nobis sanguinem fudit, cruce ipsius aqua signatur. hoc ut significaret ille baptismus, mare Rubrum fuit.

2. Ἐν: PG XCVIII (1865) 492 d. Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, ε. ἀ., p. 176, στ. 1 κέξξ. Πρβλ. ἐτι Ἰω. τοῦ Δαμασκηνοῦ ὕμν. εἰς Θεοφ. ἐν: PG XCVI 3 (1891) 829 b.

3. Ἐν: PG XCVIII (1864) 497 c. Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, ε. ἀ., p. 183 κέξ.

4. Ἐν: PG XCVIII (1865) 472 b. Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, ε. ἀ., p. 187, στ. 1 κέξξ.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν μεγάλην Πέμπτην ἀναφερομένου κανόνος τοῦ αὐτοῦ ὕμνωδου λέγεται¹, ὅτι διὰ ῥάβδου ἐτμήθη ποτὲ ὁ ἐρυθρὸς πόντος, ἐξηράνθη δὲ ὁ κυματοτρόφος βυθὸς γενόμενος ὁ αὐτὸς τοῖς ἀόπλοις μὲν βατὸς, τοῖς πανσπλίταις δὲ τάφος· διὰ ταῦτα ᾠδὴ θεοτερπῆς ἀνεμέλλετο.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ ἀναφερομένου κανόνος τοῦ αὐτοῦ ὕμνωδου, ἐν ᾧ οὗτος «σταιρῶ πεποιδῶς ὕμνον ἐξερεῦνεται», θεωρεῖται τὸ θαῦμα τῆς ὑπερφουῶς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ὑπὸ τὸν τύπον τῆς συμβολικῆς ποτε ὑπόδηλώσεως τοῦ σταυροῦ τοῦ Κυρίου· τὸ οἰκτεῖον κείμενον ἔχει αὐταῖς λέξεσιν ὡδε:

«Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς ἐπ' εὐθείας
ῥάβδῳ τὴν Ἐρυθρὰν διέτεμε
τῷ Ἰσραὴλ πεζεύσονται
τὴν δὲ ἐπιστρεπτικῶς Φαραὼ τοῖς ἄρμασι
5 κροτήσας ἤνωσεν
ἐπ' εὐρους διαγράψας τὸ ἀήττητον ἄillon».

Ἐν συνεχείᾳ καλεῖ ὁ ὕμνωδὸς τοὺς πιστοὺς, ὅπως ἄσωσι μετ' αὐτοῦ Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, ὅτι δεδόξασται².

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὸ μέγα Σάββατον ἀναφερομένου κανόνος Κοσμά πάλιν τοῦ Ἱεροσολυμίτου θρηνεῖ ὁ ὕμνωδός³, διότι τὸν διὰ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης κρύψαντα πάλαι ποτὲ τὸν διώκτην τύραννον ἐκρυψαν ὑπὸ γῆν οἱ παῖδες τῶν σεσωσμένων.

1. Ἐν: PG XCVIII (1865) 476 d. Πρβλ. W. Christ—M. Pararikas, ξ. ἀ., p. 190, στ. 1 κέξξ.

2. Τὸ κείμενον τῆς ᾠδῆς ταύτης εὐρίσκει τις προχειρῶς ἐν τῇ μετὰ τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ Προυνδεντίου: Prudentii poetae opera. Venetiis 1501 συνημμένη ἐκδόσει τῶν ὕμνων Κοσμά τοῦ Ἱεροσολυμίτου: Cosmas Hierosolymitanus [Hymni graece et latine] καὶ ἐν τῇ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Πατρολογίᾳ ἐκδόσει αὐτῶν: PG XCVIII (1865) 501d κέξξ.—Πρβλ. ἔτι W. Christ—M. Pararikas, ξ. ἀ., p. 161, στ. 1 κέξξ., τὸ οἰκτεῖον ὑπόμνημα Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου ἐν: PG CXXXIII (1864) 1232 c Mai καὶ παρὰ H. M. Stevenson—J. B. Pitra, ξ. ἀ., p. 3 κέξ. καὶ τέλος Ἀ. Λ. Κωτσῆ, Ἑρμηνεῖα τῶν εἰρῶν τῶν ἁσματικῶν κανόνων τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν. Ἀθῆνα 1954, σ. 17 κέξ.

Κατωτέρω ἐν τῷ τῇ παρουσίᾳ ἐργασίᾳ προσηρτημένῳ Excursus II. παρέχω ἐκτενέες γλωσσικὸν καὶ φιλολογικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν ᾠδὴν ταύτην ἅτε παρέχουσαν ἡμῖν δυσχερείας τινὰς γραμματικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς χαρακτῆρος. Διὰ τῆς ἀρσεῶς τῶν δυσχερειῶν τούτων τὸ πρῶτον δύναται τις, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τελέως κατανοῆσαι καὶ τὸ θεολογικὸν περιεχόμενον τῆς ᾠδῆς.

3. Παρὰ W. Christ—M. Pararikas, ξ. ἀ., p. 196 στ. 1 κέξξ.—Ἄ ὕμνος, ὅστις θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὡς ἔργον τῆς μοναχῆς Κασσιανῆς—πρβλ. αὐτ. τὸ οἰκτεῖον ὑπόμνημα.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἀναφερομένου κανόνος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καλεῖ ὁ μελωδὸς τοὺς Χριστιανούς¹, ὅπως ἕσωσι μετ' αὐτοῦ αἰνους δόξης καὶ τιμῆς τῷ Σωτῆρι Θεῷ τῷ ὀδηγήσαντι τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων, ὅπως ἀβρόχοις ποσὶ διέλθῃ τὴν θάλασσαν, καὶ καταποντίσαντι ἐν αὐτῇ τὸν Φαραῶ πανστρατιᾶ.

Ἐν τῇ πρώτῃ ᾠδῇ τέλος τοῦ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν ἀναφερομένου κανόνος Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου λέγεται², ὅτι ὁ ἐν ὑψηλῷ βραχίονι συντρίβων πολέμους ἐκάλυψε διὰ τῶν ὑδάτων τοῦ πόντου τὸν Φαραῶ μετὰ τῶν ἀρμάτων αὐτοῦ.

B. Διάβασις τοῦ Ἰορδάνου ὑπὸ τῶν Ἑβραίων.

Μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Μωυσέως ἀνέλαβε κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἑβραίων Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ³. Ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου νῦν χωροῦσιν οἱ Ἑβραῖοι μετὰ τὴν δέουσαν ἐτοιμασίαν καὶ παρασκευὴν τὸν δρόμον αὐτῶν περαιτέρω πρὸς διάβασιν τοῦ Ἰορδάνου καὶ ἀφίξιν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπηγγελμένην αὐτοῖς γῆν. Ἀφίκοντο οἱ Ἑβραῖοι ἐκ Σαττιν εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τοῦ Ἰορδάνου καὶ κατέλυσαν ἐκεῖ πρὸ τῆς διαβάσεως⁴. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας διήλθον κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰησοῦ οἱ γραμματεῖς διὰ τοῦ στρατοπέδου καὶ ἐνετείλαντο τῷ λαῷ, ὅπως ἀπάραντες ἀπὸ τῶν τόπων ἐκείνων πορευθῶσιν ἀκολουθοῦντες τῇ Κιβωτῷ τῆς Διαθήκης εὐθύς, ὡς ἴδωσι τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς Λευίτας αἰρόντας αὐτήν· ὅμως μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς Κιβωτοῦ ἔδει, ὅπως τηρῆται ἀπόστασις δύο χιλιάδων πήχεων, ἵνα ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον μετ' ἀσφαλείας ἐλέγχωσι καὶ καλῶς μανθάνωσι τὴν πορευτέαν ὁδόν, ἣν οὐδέποτε ἕως τότε ἐπορευθήσαν⁵. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰησοῦ ἀνέλαβον

1. Ἐν: PG XCVI 3 (1891) 844 b Lequien.

2. Ἐν: PG XCVIII (1865) 489 a. Πρβλ. W. Christ—M. Paranikas, *ἔ. ἀ.*, p. 204, στ. 1 κέξ.

3. Ἰησ. 1,1 κέξξ.

4. Ἰησ. 3,1 κέξξ.

5. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων θαυμασίαν διάβασιν τοῦ Ἰορδάνου πρβλ. ἐκ τῆς οἰκείας πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας τὰ ἑξῆς κυρίως ἔργα:

C. Fr. Keil, *Biblischer Commentar über die prophetischen Geschichtsbücher des Alten Testaments. I: Josua, Richter und Ruth.* Leipzig 1874² (=Biblischer Commentar über das Alte Testament. II 1), σ. 14 κέξξ.—24 κέξξ.—Aug. Dillmann, *Die Bücher Numeri, Deuteronomium und Josua.* Leipzig 1886² (=Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Alten Testament. XIII), σ. 439 κέξξ.—449 κέξξ.—S. Ötli, *Das Deuteronomium und die Bücher Josua und Richter.* München 1893 (=Kurzgefasster Kommentar zu den heiligen Schriften Alten und Neuen Testaments sowie zu den Apokryphen. I 2), σ. 122 κέξξ.—134 κέξξ.—H. Holzinger, *Das Buch Josua.* Tübingen—Leipzig 1901 (=Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament. VI), σ. 1 κέξξ.—6 κέξξ.—J. Döller, *ἔ. ἀ.*, σ. 125 κέξξ 242—

οἱ ἱερεῖς τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης καὶ ἐπορεύοντο ἔμπροσθεν τοῦ λαοῦ· εὐθύς, ὡς οὗτοι θὰ εἰσῆρχοντο εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου, ὤφειλον, ὅπως στῶσιν ἐν αὐτῷ. Ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διδαχθεὶς προεῖπε τῷ λαῷ, ὅτι εὐθύς, ὡς κατέλθωσιν οἱ τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης αἴροντες ἱερεῖς εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου, ἐκλείψουσι ταῦτα· τὰ καταβαίνοντα ὕδατα στήσονται ἀκίνητα. Πράγματι οὕτως ἐγένετο. Εὐθύς, ὡς οἱ ἱερεῖς ἐχώρησαν εἰς μέσον τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου, ἅτινα ἐποχῆς θερισμοῦ οὐσης ἐπλήρουν τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῶν ἀκροτάτων ὀρίων τῶν ὄχθων αὐτοῦ¹, ἔστησαν ταῦτα ἄνωθεν καταβαίνοντα ὡς τι πεπηγμένον καὶ ἀκίνητον τεῖχος καὶ δὴ καὶ ἐν τινι πολὺ μακρᾶν

W. Schenz, Das Buch Josua. Wien 1914 (= Kurzgefasster wissenschaftlicher Kommentar zu den heiligen Schriften des Alten Testamentes. I 2), σ. 1 κέξξ.— 4 κέξξ.— 42 κέξξ.— 51 κέξξ.— G. A. Cooke, The Book of Joshua in the Revised Version with introduction and notes. Cambridge 1918 (=The Cambridge Bible for schools and colleges), σ. 1 κέξξ.— 16 κέξξ.— H. Gressmann, Die Anfänge Israels, σ. 134 κέξξ.— 137 κέξξ.— H. Kautzsch—A. Bertholet, ἔ. ἀ., I (1922⁴) 328 κέξξ.— 332 κέξξ.— C. Steuernagel, Das Buch Josua übers. u. erklärt. Göttingen 1923² (=Göttinger Handkommentar zum Alten Testament. I 3, 2), σ. 187 κέξξ.— 209 κέξξ.— 215 κέξξ.— A. Schulz, Das Buch Josua übers. u. erklärt. Bonn 1924 (=Die Heilige Schrift des Alten Testamentes übersetzt und erklärt. II 3), σ. 7 κέξξ.— 13 κέξξ.— J. Garstang, Josua, Judges. London 1931 (=The Foundations of Bible History), σ. 119 κέξξ.— 135 κέξξ.— M. Abel, Le livre de Josué. Paris 1950 (=La Sainte Bible traduite en français sous la direction de l'École Biblique de Jérusalem. Paris 1950, σ. 15 κέξξ.— 20 κέξξ.— K. Gutbrod, Das Buch vom Lande Gottes. Josua und Richter. Für Freunde und Verächter der Bibel ausgelegt. Stuttgart 1951 (=Die Botschaft des Alten Testaments. 10), σ. 17 κέξξ.— 31 κέξξ.— B. J. Alfrink, Josue. Uit de grondtekst vertaald en uitgelegd. Roermond en Maaseik 1952 (=De Boeken van het Oude Testament. III 1), σ. 19 κέξξ.— 27 κέξξ.— H. W. Hertzberg, Die Bücher Josua, Richter, Ruth. Übers. u. erklärt. Göttingen 1953 (=Das Alte Testament Deutsch. Neues Göttinger Bibelwerk. [I] 9), σ. 13 κέξξ.— 22 κέξξ.— M. Noth, Das Buch Josua. Tübingen 1953² (=Handbuch zum Alten Testament. I 7), σ. 20 κέξξ.— 31 κέξξ.— Fr. Nötscher, Das Buch Josua. Würzburg 1955² (=Echter—Bibel. Die Heilige Schrift in deutscher Übersetzung. Altes Testament. I), σ. 556 κέξξ.— 560 κέξξ.— B. Orhard—E. F. Sutcliffe—R. C. Fuller—R. Sussel, ἔ. ἀ., σ. 681 κέξξ.

Πλειόνας ἐπὶ τοῦ προκειμένου βιβλιογραφικᾶς πληροφορίας εὐρίσκει τις παρὰ J. Goettsberger, ἔ. ἀ., σ. 117 κέξ.— Π. Μπρατσιώτη, ἔ. ἀ., σ. 148· O. Eissfeldt, ἔ. ἀ., σ. 298· A. Weiser, ἔ. ἀ., σ. 119.

1. Ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ Ἰορδάνου ἔχει ὁ ποταμὸς εὐρείαν κοίτην μεθ' ὕψηλῶν καὶ ἀποτόμων ὄχθων. Κατ' Ἀπρίλιον, τὸν μῆνα δηλαδὴ τοῦ θερισμοῦ ἐν τοῖς τόποις ἐκεῖνοις, λόγω τῆς τήσεως τῶν χιόνων ἐν τῇ περιοχῇ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰορδάνου καὶ τῶν βαλδαίων βροχῶν πλήμμυρεῖ ὁ ποταμὸς (πρβλ. Σοφ. Σειρ. 25, 26) καὶ τὰ ὕδατα αὐτοῦ πληροῦντα τὴν εὐρείαν κοίτην χωροῦσιν ὑπὲρ τὴν ὄχθην εἰς τὴν πεδιάδα καὶ ἐκτενῶς κατακλύζουσιν αὐτήν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀμφίβως συντελούμενον τὸ θεῖμα τῆς ὑποχωρήσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου ἀναλαμβάνει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἰδιαιτέραν ἔντασιν καὶ χροιάν.

κειμένῳ τόπῳ, «μακρὰν σφοδρὰ σφοδρῶς ἕως μέρους *Καριαθιαρὶμ*»¹, τὰ ὕδατα ἕμῳς τὰ καταβαίνοντα εἰς τὴν Νεκρὰν θάλασσαν διέρρευσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐξέλιπον. Οὕτω διέβη ὁ λαὸς τὸν Ἰορδάνην ὥσει διὰ ξηρᾶς καὶ ἔστη ἀπέναντι τῆς Ἰεριχώ². Οἱ ἱερεῖς ἕμῳς οἱ αἵροντες τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης ἔστησαν ἐπὶ ξηρᾶς ἐν μέσῳ τοῦ Ἰορδάνου, ἕως οὗτου πᾶς ὁ λαὸς διέβη τὸν ποταμὸν.

Μετὰ τὴν θαυμασίαν ταύτην διάβασιν τοῦ Ἰορδάνου ἀνελόμενοι οἱ Ἑβραῖοι

1. Ὁ τόπος οὗτος κεῖται τριάκοντα περίπου χιλιόμετρα ἀνωτέρω τοῦ τόπου διαβάσεως τοῦ ποταμοῦ ὑπὸ τῶν Ἑβραίων, ἐν τῇ περιοχῇ δηλαδὴ «Ἀδάμ», τῷ σημερινῷ πόρῳ τοῦ ποταμοῦ τῷ καλούμένῳ Damije, ὅφ' ὁ ἔνομα διεσώθη πως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ περιεχόμενον ἀρχαῖον ὄνομα. Οἱ Ἰσραηλίται οὕτως οὐδαμῶς ἦσαν αὐτόπται θεαταὶ τῆς θαυμασίας ταύτης εἰκόνος τῆς ἐπισχέσεως καὶ στάσεως τῶν ὑδάτων, ἕμῳς ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἀποτέλεσμα διεζωγράφον αὐτὴν ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτῶν.

2. Ὁ Ε. Sellin, Gilgal. Ein Beitrag zur Geschichte der Einwanderung Israels in Palästina. Leipzig 1917, σ. 31 κέξξ, διατείνεται, ὅτι οἱ Ἰσραηλίται διέβησαν τὸν Ἰορδάνην οὐχὶ ἀπέναντι τῆς Ἰεριχώ, ἀλλὰ παρὰ τὴν πόλιν Ἀδάμ. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Sellin, καθ' ὃ διὰ τῆς ἐπισχέσεως καὶ ἀνακοπῆς τῶν ὑδάτων τριάκοντα χιλιόμετρα μακρὰν τοῦ τόπου τῆς διαβάσεως τοῦ ποταμοῦ ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν θὰ ἐμειοῦτο παρ' αὐτοῖς ἢ ἔντασις τοῦ θαύματος, φαίνεται μοι οὐχὶ εὐλογον καὶ ἰσχυρόν. Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου ἀκριβῶς, ὅτι δηλαδὴ τὰ ὕδατα ἀλλαχοῦ που, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ τόπῳ τῆς διαβάσεως τοῦ ποταμοῦ, ἀνεκόπησαν καὶ ἐπέσχοντο, ἤρετο ἢ ὑπόνοια ἢ ἢ ἐντύπωσις τῆς διὰ χρήσεως οἰωνοῦ μὴ μηχανικῶν μέσων ἐπιτελέσεως τοῦ ἔργου τούτου καὶ ἐνίσχυετο ἢ πίστις περὶ ἐπελεύσεως θαύματος ὑψηλοῦ καὶ ὑπερφυῶς χαρακτῆρος. Περίεργος εἶναι ἡ ἐρώτησις τοῦ Sellin, πῶς οἱ ἀπέναντι τῆς Ἰεριχῶ τὸν Ἰορδάνην διαβαίνοντες Ἑβραῖοι ἔμαθον, ὅτι ἀκριβῶς ἐν Ἀδάμ συνετελέσθη τὸ θαῦμα τῆς ἐπισχέσεως καὶ ἀνακοπῆς τῶν ὑδάτων αὐτοῦ. Σχετικῶς παρατηρητέον, ὅτι οὐδαμῶς τῆς οἰκειας ἐκθέσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης λέγεται, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἀμέσως ἔμαθον τὸ θαυμασίον συμβάν· μέχρι τοῦ χρόνου ἕμῳς καταγραφῆς τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἀναντιρρήτως ἠδύνατό τις, ὅπως λάβῃ γνῶσιν τοῦ πράγματος.

Ἐπειδὴ ἐκ τοῦ τόπου διαβάσεως τοῦ Ἰορδάνου ὑπὸ τῶν Ἑβραίων μέχρι τῆς Ἰεριχῶ, λέγει περαιτέρω ὁ Sellin, ὑπάρχει ἀπόστασις δώδεκα χιλιόμετρων, ἀποτελεῖ ἡ φράσις τοῦ κειμένου (3,16): «ἀπέναντι Ἰεριχῶ» παράδοξον πληροφορίαν. Φαίνεται, ὅτι προῆλθεν αὕτη ἐκ τινος πολεμικῆς διαθέσεως ἐναντίον τῆς ὑποθέσεως καὶ ἐκδοχῆς, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐγένετο δῆθεν ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων χρήσις ἄλλου τινὸς πόρου πρὸς διάβασιν τοῦ Ἰορδάνου. Πολὺ παράδοξον εἶναι περαιτέρω κατὰ Sellin τὸ ἐν 4,13 λεγόμενον, ὅτι «κατετρακόσιοι εὐζωνοὶ εἰς μάχην διέβησαν ἐναντίον Κυρίου εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Ἰεριχῶ πόλιν», καθ' ἣν στιγμὴν πολὺ εὐλογωτέρα θὰ ἦτο ἡ μνηεὶα τῆς Χαναάν ἢ τῶν Γαλιλαίων, ὅπου, καθὰ ἐν 4,19 λέγεται, «κατεστρατοπέδευσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ κατὰ μέρος τὸ πρὸς ἡλίου ἀνατολᾶς ἀπὸ τῆς Ἰεριχῶ» μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν διάβασιν τοῦ Ἰορδάνου. Παρατηρητέον ἔτι, ὅτι ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου ἀκριβῶς μετ' ἰδιαιτέρας ἐμφάσεως ἐμφανίζονται ἡμῖν τὰ Γαλιλαῖα κείμενα πολὺ μακρὰν τοῦ Ἰορδάνου, ἐνῶ ταῦτα ἔκειντο ἐγγὺς τοῦ ποταμοῦ (πρβλ. Ἰησ. 4,20· Κριτ. 3,19. 26· Βασιλ. Β' 19,15). Ἡ πληροφορία αὕτη φαίνεται ἡμῖν ἐπὶ τοσοῦτον παραδοξότερα, ἐφ' ὅσον μετὰ ταῦτα οὐδεὶς πλέον τοιοῦτος συνδυασμὸς τῶν Γαλιλαίων μετὰ τῆς Ἰεριχῶ ἐνεργεῖται. Ἐν συνεχείᾳ γίνεται ἀπλῶς λόγος περὶ τῆς περιτομῆς τῶν Ἑβραίων. Οὐχὶ λοιπὸν «ἀπέναντι Ἰεριχῶ», ἀλλὰ παρὰ τὴν πόλιν Ἀδάμ ἐγένετο κατὰ Sellin ἡ διάβασις τοῦ Ἰορδάνου ὑπὸ τῶν Ἑβραίων. Ἐνταῦθα πάντως πρόκειται οὐχὶ περὶ

κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ἐκ μέσου τοῦ Ἰορδάνου ἐτοίμους δώδεκα λίθους¹ καὶ διακομίσαντες αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν ἔθεσαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ², ἵνα ὑπάρχωσιν οὗτοι ἐκεῖ αἰώνιον μνημόσυνον τῆς ὑπερφυοῦς ὑποχωρήσεως καὶ ἐκλείψεως τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ πρὸ τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης. Ὁ Ἰησοῦς ἔστησε καὶ ἄλλους δώδεκα λίθους ἐν αὐτῷ τῷ Ἰορδάνῳ, ὅπου παρέμειναν οἱ αἵροντες τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης ἱερεῖς, καὶ ὑπῆρχον οὗτοι ἐκεῖ ἐπὶ μακρόν. Οἱ ἱερεῖς οὗτοι παρέμειναν ἐν τῷ Ἰορδάνῳ ἕως ὅτου ὁ Ἰησοῦς συνετέλεσε πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραγγελθέντα αὐτῷ, πᾶς δὲ ὁ λαὸς διέβη τὸν ποταμόν. Μετὰ ταῦτα ἐξέβησαν ἐκ τοῦ Ἰορδάνου καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ ἔθεσαν τοὺς πόδας αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Τότε ὥρμησαν τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν χώραν καὶ ἔρρεον πλέον ὡς πάντοτε καθ' ἅπασαν τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ. Ἐπὶ ξηρᾶς λοιπὸν διέβησαν οἱ Ἰσραηλῖται τὸν Ἰορδάνην ἀποξηράναντος τοῦ Κυρίου τὰ ὕδατα αὐτοῦ, καθάπερ ἐποίησεν οὗτος πρότερον καὶ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ, ἣν ἀπεξήρανε, ἵνα διέλθωσιν αὐτὴν οἱ Ἰσραηλῖται ἀβρόχοις ποσίν. Ὡφείλον πάντα μὲν τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ὅπως γινώσιν, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Κυρίου εἶναι ἰσχυρά, οἱ Ἑβραῖοι δέ, ὅπως σέβωνται τὸν Θεὸν αὐτῶν ἐν παντὶ χρόνῳ. Ὡς ἤκουσαν οἱ βασιλεῖς τῶν Ἀμορραίων, οἵτινες ἦσαν πέρα τοῦ Ἰορδάνου³, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Φοινίκης, οἵτινες ἦσαν παρὰ τὴν θάλασσαν, ὅτι ἀπεξήρανε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν Ἰορδάνην ποταμόν ἔμπροσθεν τῶν Ἰσραηλιτῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς διαβάσεως αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν, κατεπλάγησαν καὶ

τῶν παρὰ τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ Ἰορδάνου «ἀπέναντι Ἰεριχώ» κειμένων Γαλγάλων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐπὶ ὕψηλοῦ ὄροπέδου πρὸς ἀνατολὰς τῆς Συχέμ καὶ πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Ἰορδάνου, πρὸς τὰ ἄνω, κειμένων Γαλγάλων· (πρβλ. Κριτ. 6,3). Οὕτω μόνον δύναται τις, ὅπως δεόντως ἐρμηνεύσῃ τὴν φράσιν ἐν 3,19: «καὶ ὁ λαὸς ἀνέβη ἐκ τοῦ Ἰορδάνου... καὶ κατεστρατοπέδευσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐν Γαλγάλαις», ἐνθα τὸ ἐπὶ τῶν Γαλγάλων τῆς Συχέμ κυριολεκτούμενον «ἀνέβη» μετηνέχθη εἰς τὰ Γάλγαλα τῆς δυτικῆς ὄχθης τοῦ Ἰορδάνου «ἀπέναντι Ἰεριχώ». Οἱ παρὰ τὴν πόλιν Ἀδὰμ ὑπάρχοντες πόροι ὠδήγουν κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ὠδηγοῦσιν ἔτι καὶ νῦν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς περιοχῆς τοῦ Ἰορδάνου εἰς τὴν καρδίαν τῆς χώρας· μέχρι τῆς ἀπὸ τῶν πόρων τούτων ἀφίξεως εἰς Συχέμ ἔχει χρεῖαν ἵππεύς τις μὲν 6-7 ὥρων, ὀδοπόρος τις δὲ μιᾶς ἡμέρας. Πολλὰ χωρία ἐπάγεται ὁ Sellin ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (πρβλ. κυρίως Βασιλ. Β' 19, 31 κέξξ.), δι' ὧν μαρτυρεῖται, ὅτι παρὰ τὴν πόλιν Ἀδὰμ ἔκειτο ὁ κύριος πόρος τοῦ Ἰορδάνου. Ὅμως διὰ τῶν ὑποθέσεων τούτων αἰρεται ἡ πίστις εἰς τὸ θαῦμα τῆς ὑπερφυοῦς διαβάσεως τοῦ Ἰορδάνου ὑπὸ τῶν Ἑβραίων· οὗτοι διέβησαν τὸν Ἰορδάνην οὐχὶ κατόπιν θαυμασίας ἀποξηράνσεως τῶν ὑδάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ δι' ἀνευρέσεως πολλῶ μᾶλλον πόρου ἐπιτηδείου, οὗτινος πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐποιοῦντο χρῆσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ὁ Sellin ποιεῖται ἐνταῦθα παράδοξον συνδυασμὸν τοῦ θαύματος μετὰ φυσικῆς τινος πραγματικότητος ἅτε δεχόμενος τοῦτο μὲν, ὅτι ἔστησάν που τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου ὡς τι τεῖχος πεπηγός, ὅτι ἄλλως ὑπῆρχεν ἐν Ἀδὰμ πόρος, οὗ συχνάκις ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ ἄνθρωποι πρὸς διάβασιν τοῦ ποταμοῦ.

1. Ἰησ. 4,1 κέξξ.

2. Ἐν Γαλγάλαις παρὰ τὴν Ἰεριχώ.

3. Ἰησ. 5,1.

κατελήφθησαν ἔναντι αὐτῶν ὑπὸ συναισθημάτων πολλῆς δειλίας καὶ ἀθυμίας.

Ὡς αἴτιον τῆς αἰφνιδίας ἐπισχέσεως καὶ ἀνακοπῆς τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου δέχονται τινες σεισμὸν¹ καὶ ἐπάγονται σχετικῶς τὸν ψαλμὸν 113(114), 1 κέξξ.: «Ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, οἴκου Ἰακώβ ἐκ λαοῦ βαρβάρου, ἐγενήθη Ἰουδαία ἀγίασμα αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ. ἡ θάλασσα εἶδε καὶ ἔφυγεν, ὁ Ἰορδάνης ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω· τὰ ὄρη ἐσκίρτησαν ὡσεὶ κριοὶ καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων. τί σοι ἐστι, θάλασσα, ὅτι ἔφυγες; καὶ σύ, Ἰορδάνη, ὅτι ἐστράφης εἰς τὰ ὀπίσω; τὰ ὄρη, ὅτι ἐσκιρτήσατε ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ, ὡς ἀρνία προβάτων; ἀπὸ προσώπου Κυρίου ἐσαλεύθη ἡ γῆ, ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ τοῦ στρέφαντος τὴν πέτραν εἰς λίμνας ὑδάτων καὶ τὴν ἀκρότομον εἰς πηγὰς ὑδάτων». Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὅμως νοεῖται κατὰ τὸν σεισμὸν ἢ ἀποκάλυψις κυρίως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, ἥτις ὑπὸ τινα τολμηρὰν ποιητικὴν ὑπερβολὴν συνάπτεται μετὰ τῶν εἰκόνων τῆς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἰορδάνου.

Ὁ Ἄραψ ἱστορικὸς Nowaïri ἐκτίθεται γεγονὸς τι ἐπισχέσεως καὶ ἀνακοπῆς τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου συμβάν τὴν νύκτα τῆς 7ης πρὸς τὴν 8ην Δεκεμβρίου τοῦ 1267 ἐν τῇ περιοχῇ Damije, τῇ βιβλικῇ δηλαδὴ πόλει Ἀδάμ, καὶ διαρκέσαν ἐπὶ 10 ὥρας περίπου². Ὁ Αἰγύπτιος σουλτάνος Melik - Daher - Bibars ἤθελεν, ὅπως οἰκοδομήσῃ ἐν Damije ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου γέφυραν. Ἐνεκα τοῦ πολλοῦ βάθους τῶν ὑδάτων ἦτο τοῦτο οὐχὶ εὐχερές· τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας ἐξετελέσθη οὐχὶ μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ τὸ ρεῦμα οὐδαμῶς ἐβράδυνεν, ὅπως παρασύρῃ μέρος τῶν ἀψίδων τῆς γεφύρας. Κατ' ἐντολὴν τοῦ σουλτάνου ἔδει, ὅπως ἐπαναληφθῇ ἡ ἐργασία, ἥτις ὅμως νῦν πολὺ ἠννοήθη ἐκ τινος παραδόξου συμβάντος. Κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν νύκτα ἐξηράνθη ἐντελῶς ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ καὶ οἱ ἐργάται ἠδύναντο οὕτως, ὅπως ἀκωλύτως καὶ ἀποτελεσματικῶς ἐπαναλάβωσι τὴν ματαίαν πρότερον καταδειχθεῖσαν ἐργασίαν αὐτῶν. Ἐπιφελοῦμενοι οἱ ἐργάται τὴν εὐνοὴν ταύτην περιστάσιν ἔσπευδον, ὅπως ἀνασυγκροτήσωσι τὸ ἀνατραπὲν αὐτῶν ἔργον. Ἐρευνα διεξαχθεῖσα ὑπὸ ἱππέων κατέδειξεν, ὅτι ἐν τινι τόπῳ ἀνωτέρῳ κειμένῳ πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Ἰορδάνου κατέπεσεν εἰς τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ τμημὰ τι ἐκ τῆς ἐξ οὐχὶ στερεᾶς ἀργίλλου συγκροτουμένης ὑψηλῆς καὶ ἀποτόμου, ἐκτενῶς δὲ ὑπὸ

1. Πρβλ. G. D a l m a n, Arbeit und Sitte in Palästina. I 2, Gütersloh 1928 (=Beiträge zur Förderung christlicher Theologie. XVII, I, 2), σ. 304 κέξξ.

2. Nowaïri fol. 31 V°. Πρβλ. Histoire des sultans mamlouks de l' Égypte, écrite en arabe par Taki-Eddin-Ahmed-M a k r i z i, traduite en français et accompagnée de notes philologiques, historiques, géographiques par M. Q u a t r e m è r e. I 2, Paris 1845, σ. 26, σημ. 29· M. A b e l, Géographie de la Palestine. I: Géographie physique et historique. Paris 1932 (=Études bibliques. [28,1]), σ. 481.

τῶν ὑδάτων διαβεβρωμένης, δυτικῆς ὄχθης, ὅπερ ἐπὶ τινὰς ὥρας ἀνέκοιψε καὶ ἐπέσχετο τὸν ῥοῦν τοῦ ποταμοῦ ἀναχυθέντος οὕτως τούτου εἰς τὰς παρακειμένας χαμηλὰς καὶ εὐρείας πεδιάδας. Διαρραγέντος κατόπιν καὶ ἀνατραπέντος τοῦ ἀναχώματος ἀνέλαβε ὁ ποταμὸς τὸν πρότερον αὐτοῦ συνήθη καὶ κανονικὸν ῥοῦν, χωρὶς πλέον νὰ ἐπενέγκῃ φθοράν τινα ἐπὶ τῆς ἀνασυγκροτηθείσης γεφύρας τοῦ σουλτάνου. Σχετικῶς ἕμως παρατηρητέον, ὅτι κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Ἰορδάνου ἐκ τοῦ Θεοῦ λαβὼν πρὸς τοῦτο τὴν οἰκειάν ἐντολήν προεῖπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ λαῷ τὴν ἐπικειμένην ἀποξήρανσιν τῶν ὑδάτων αὐτοῦ:¹ «καὶ ἔσται, ὡς ἂν καταπαύσωσιν οἱ πόδες τῶν ἱερέων τῶν αἰρόντων τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης Κυρίου πάσης τῆς γῆς ἐν τῷ ὕδατι τοῦ Ἰορδάνου, τὸ ὕδωρ τοῦ Ἰορδάνου ἐκλείψει, τὸ δὲ ὕδωρ τὸ καταβαῖνον στήσεται»². Ἡ πραγματοποίησις τῆς προφητείας ταύτης τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ ἐπέλευσις τοῦ θαύματος, καθ' ὃν χρόνον ἀκριβῶς οἱ Ἰσραηλίται εὐρίσκοντο ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Ἰορδάνου προτιθέμενοι, ὅπως διαβῶσιν αὐτόν, μαρτυρεῖ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ καὶ θεῖον χαρακτήρα. Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀραβος ἱστορικοῦ Nowairi παραδιδόμενα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἐπίσχεσιν καὶ ἀνακοπὴν τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου ἔχουσι προφανῆ τὴν χροιάν μυθοπλόκου τερατολογίας³.

Ἐν τινι καθίσματι ψαλλομένῳ τῇ 8ῃ Ἰανουαρίου⁴ λέγεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος, ὅτι Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ διαβιβάζων ποτὲ ἐν Ἰορδάνῃ ποταμῷ τὴν Κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν λαὸν τῶν Ἑβραίων ἐσκιαγράφει τὴν μέλλουσαν εὐεργεσίαν ἢ μυστικῆ ἀμφοτέρων τούτων διὰ μέσου τοῦ

1. Ἰησ. 3,13.

2. Πρβλ. Ἰωσ. Ιουδ. ἀρχαιολ. V 1,3 (=§ 16 κέξξ=I [1887] 295 κέξ. Niese): «Δεδιότος δὲ τοῦ στρατοῦ τὴν διάβασιν, μέγας γὰρ ἦν ὁ ποταμὸς τῷ ρεύματι καὶ οὔτε γεφυραῖς πορευτός, οὐ γὰρ ἔξευκτο τὸ πρότερον βουλομένους τε γεφυροῦν οὐχ ἔξεν σχολὴν παρὰ τῶν πολεμίων ὑπελάμβανον, πορθεῖαν τε μὴ τυγχάνοντων διαβατῶν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐπαγγέλλεται ποιῆσειν τὸν ποταμὸν μειώσας αὐτοῦ τὸ πλῆθος. καὶ δύο ἐπισχῶν ἡμέρας Ἰησοῦς διεβίβαζε τὸν στρατὸν καὶ τὴν πληθὺν ἄπασαν... ὡς δὲ τοῖς ἱερεῦσι πρῶτους ἐμβάσι πῶρευτὸς ἔδοξεν ὁ ποταμὸς τοῦ μὲν βάθους ἐπεσχημένου, τοῦ δὲ κάχληκος τῷ μὴ πολὺν εἶναι μῆδ' ὄξυν τὸν ῥοῦν ὥστ' ὑποφέρειν αὐτὸν τῇ βία ἀντ' ἐδάφους κειμένου πάντες ἤδη θορυσθέντες ἐπεραιοῦντο τὸν ποταμὸν, οἷον αὐτὸν ὁ Θεὸς προεῖπε ποιῆσειν, τοιοῦτον κακασοῦντες. ἔστησαν δὲ ἐν μέσῳ οἱ ἱερεῖς, ἕως οὐ διαβαίη τὸ πλῆθος... πάντων δὲ διαβάντων ἐξήσσαν οἱ ἱερεῖς ἐλευθέρου ἀφέντες ἤδη τὸ ρεῦμα χωρεῖν κατὰ τὴν συνήθειαν. καὶ ὁ μὲν ποταμὸς εὐθὺς ἐκβάντων αὐτὸν τῶν Ἑβραίων ἠβῆστο καὶ τὸ ἴδιον ἀπελάμβανε μέγεθος». Πρβλ. Θεοδώρ. εἰς τὸν Ἰησ. τοῦ Ναυῆ ἐρώτ. β' ἐν: PG LXXX 1 (1864) 460 κέξξ. Schulze.

3. Μυθολογικὸν χαρακτῆρα ἔχει καὶ τὸ παρὰ Πλουτ. περὶ Ἰσ. καὶ Ὅσ. 16 (=ἦθ. p. 357d) λεγόμενον: «τοῦ δὲ Φαίδρου ποταμοῦ πνεῦμα τραχύτερον ἐκυρέψαντος ὑπὸ τὴν ἑω θυρωθεῖσαν (sc. τὴν Ἰσιν) ἀναξήρῃαν (sc. λέγεται) τὸ ρεῖθρον».

4. Ἐν: Μηναιὸν τοῦ Ἰανουαρίου περιέχον ἄπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ τυπικοῦ κατ' ἀρχαίαν μὲν, νεωστὶ δὲ τυπωθεῖσαν διάταξιν τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας διορθωθὲν πρότερον μὲν ὑπὸ Β. Κουτλουμουσιανοῦ, νῦν δὲ ὑπὸ Ἰ. Μαρτίνο κτλ.. Ἐν Ἀθήναις 1896, σ. 99 α.

ἀποξηρανθέντος ποταμοῦ διάβασις σκιαγραφεῖ ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν εἰκόνα ἀναμορφώσεως καὶ τύπον ἀψευδῆ ἀναγεννήσεως.

Ἐν τῇ ἐβδόμῃ ᾠδῇ τοῦ εἰς τὰ Θεοφάνεια ἀναφερομένου ἰαμβικοῦ κανόνος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγει ὁ μελωδός¹, ὅτι ἡ διχοτομία τοῦ Ἰορδάνου καὶ ἡ δι' ἐκείνου περᾶσις τοῦ λαοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν προτύπωμα ἐγένετο τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος. Ἀπορραγέντος καὶ διχοτομηθέντος πάλαι τοῦ Ἰορδάνου διαπερᾶται ὁ Ἰσραηλιτικὸς λαὸς δι' ἰσθμοῦ, διὰ τῆς ξηρᾶς δηλονότι τῆς ἐναπειλημμένης ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο πελαγῶν τῆς διχοτομίας ἐκείνης, διαγράφων καὶ προτυπῶν τὸν κράτιστον καὶ αἰδιον βασιλέα Θεὸν ἐκφέροντα νῦν καὶ διαβιβάζοντα μετὰ πάσης σπουδῆς ἐν ταῖς ῥοαῖς τοῦ Ἰορδάνου τὴν ἅπασαν κτίσιν, τ. ξ. τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν, ἀπὸ τῆς νοητῆς ἐρήμου τῆς ἀμαρτίας πρὸς τὴν ἄρρευστον καὶ ἀμείνονα τρίβον τῆς ἄνωθεν Ἱερουσαλήμ· οὕτω καὶ τότε διὰ τοῦ αὐτοῦ Ἰορδάνου διεβίβασεν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς αἰσθητῆς ἐρήμου εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας.

Γ. Διάβασις τοῦ Ἰορδάνου ὑπὸ τοῦ Ἡλιοῦ καὶ τοῦ Ἐλισσαίου.

Ὁ Ἡλιοῦ καὶ ὁ μαθητῆς αὐτοῦ Ἐλισσαῖ μετὰ τὴν ἐκ Γαλγάλων ἀναχώρησιν καὶ πορείαν αὐτῶν πρὸς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ἔνθα θὰ συνετελεῖτο ἡ ἀνάληψις τοῦ Ἡλιοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, ἀφίκοντο εἰς τὸν Ἰορδάνην καὶ ἔστησαν ἐπ' αὐτοῦ². Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἔλαβεν ὁ Ἡλιοῦ τὴν μηλωτὴν αὐτοῦ καὶ διὰ ταύτης συστρέφας πρότερον καὶ τυλιξας αὐτὴν ἐπάταξε τὸ ὕδωρ· τοῦτο διηρέθη ἔνθα καὶ ἔνθα καὶ οὕτως ἀμφοτέρωι διεβήσαν τὸν ποταμὸν ἀβρόχοις ποσὶν ὡσεὶ διὰ ξηρᾶς³.

1. Ἐν: PG XCVI 3 (1891) 829 b Lequien. Πρβλ. W. Christ—M. P. Paganikas, ἔ. ἀ., p. 212, 91 κέξξ.— Πρβλ. ἐτι τὸ οικεῖον ὑπόμνημα Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου παρὰ H. M. Stevens—J. B. Pitra, ἔ. ἀ., p. 113, 12 κέξξ.

2. Βασιλ. Δ' 2, 7 κέξξ.

3. Ἡ διάβασις τοῦ ποταμοῦ ἐγένετο οὐχὶ ἐγγὺς τῶν Γαλγάλων, ὅπου ὑπῆρχε γνωστὸς τοῖς πᾶσι πόρος (πρβλ. Βασιλ. Β' 19, 31 κέξξ.), ἀλλ' ἄλλαχού που, οὗ ἕνεκα παρίστατο ἀνάγκη τοῦ θαύματος. Ἡ μηλωτὴ ἐνταῦθα, καθὰ καὶ κατωτέρω (Βασιλ. Δ' 2, 14), ἀντικαθίστησιν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς διαιρέσεως τῶν ὑδάτων τὴν ῥάβδον. Ἀποτελεῖ αὕτη οὐχὶ ἀπλῶς ἐξωτερικὸν τι μόνον γνῶρισμα τοῦ προφήτου, ἀλλὰ περιβάλλει πολλῶν μᾶλλον αὐτὸν διὰ θείας καὶ ἀκαταμαχίτου ἰσχύος. Ἡ θαυματουργὸς δύναμις τῆς μηλωτῆς τοῦ Ἡλιοῦ περιγράφεται καὶ ἐν Βασιλ. Γ' 19, 19 κέξξ. κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡλιοῦ κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ γινομένην ἐκεῖ κλῆσιν τοῦ Ἐλισσαίου εἰς τὸ προφητικὸν ἔργον. Ὁ Ἡλιοῦ εὔρε· τὸν Ἐλισσαῖ ἀροτριῶντα τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ μετὰ δώδεκα ζευγῶν βοῶν καὶ ἐπέρριψεν ἐπ' αὐτὸν τὴν μηλωτὴν αὐτοῦ. Τούτου γενομένου κατέλιπεν ὁ Ἐλισσαῖ τοὺς βοῦς αὐτοῦ καὶ κατέδραμεν ὀπίσω τοῦ Ἡλιοῦ. Εἰ καὶ ὁ Ἡλιοῦ ἐπέτρεψε τῷ Ἐλισσαίῳ, ὅπως οὗτος ἐπιστρέφας καταφύγη τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ εἶτα ἀκολουθήσῃ τῷ Ἡλιοῦ, οὐχὶ τοῦτο συνέβη; ἀλλ' ἄλλο τι, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν ἀμάχητον δύναμιν τῆς μηλωτῆς, ἥτις ὡθεῖ τὸν Ἐλισσαῖ εἰς τὸ ἔργον τῆς θείας ἀποστολῆς ἄνευ καὶ τῆς μικροτέρας ἀναβολῆς ἀπαραιτήτου οὐσίας πρὸς

Ὅτε διέβησαν εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην, παρέσχεν ὁ Ἥλιος τῷ Ἐλισσαιέ τὴν ἄδειαν, ὅπως οὗτος αἰτήσῃται τι παρὰ τοῦ προφήτου πρὸ τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ· ὁ Ἐλισσαιέ ἤτήσατο παρὰ τοῦ Ἥλιου τὸ διπλοῦν μέρος ἐκ τῆς χάριτος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Παρὰ τὸ μέγεθος τοῦ αἰτήματος ὑπέσχετο ὁ Ἥλιος τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ὅρον ἕμως, ὅτι ὁ Ἐλισσαιέ θὰ εἶχε πρὸ ἀγαθὸν πρόνομιον, ὅπως μετ' ὀλίγον ἴδῃ αὐτὸν ἀναλαμβάνομενον εἰς τὸν οὐρανόν². Μετ' ὀλίγον πύρινον ἄρμα μετὰ πυρίνων ἵππων ἔστη ἀνά μέσον ἀμφοτέρων³.

ἀποχωρητισμὸν τῶν γονέων. Ἐπιστρέψας ὁ Ἐλισσαιέ ἔλαβε μόνον τὰ ζεῦγη τῶν βοῶν αὐτοῦ καὶ ἔθυσεν αὐτὰ ὁμοῦ μετὰ τῶν γεωργικῶν αὐτοῦ ἐργαλείων καὶ ἔδωκε τὸ κρέας τῶν κατ' ἐξέχοντα βρώσιν. Ὅπως ὑπὸ τὴν ὑπερφύλαξιν τῆς μηλωτῆς διέσπασεν ὁ Ἐλισσαιέ πάντα δεσμὸν μετὰ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐχώρησε μετὰ ζήλου τὴν ὁδὸν νέου βίου, τοῦ νομάδικου βίου τοῦ διδασκάλου. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν θαυματοργὸν ἰσχὺν καὶ τὸν μαγικὸν χαρακτήρα τῆς μηλωτῆς καὶ τῆς βάρβδου πρβλ. H. G u n k e l, Das Märchen im Alten Testament. Tübingen 1921 (=Religionsgeschichtliche Volksbücher für die deutsche christliche Gegenwart. II 23-26), σ. 99 κέξξ.

Ἐν τινὶ αἰγυπτιακῷ μυθολογήματι ἀνήκοντι εἰς τὸ ἔτος 1750 περίπου π.Χ. (δ. Altorientalische Texte zum Alten Testament in Verbindung mit E. E b e l i n g, H. R a n k e, N. P h o d o k a n a k i s hrsg. von H. G r e s s m a n n. 2. völlig neu-gestaltete und stark vermehrte Aufl. Berlin - Leipzig 1926 [=Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testament. I], σ. 63 κέξξ.) λέγεται, ὅτι Αἰγυπτίος τις μάγος μετεβάρει ἀλμύνην, τινὰ εἰς ξηρὰν πρὸς ἀνεύρεσιν κοσμήματος, ὅπερ ἔπεσεν εἰς αὐτήν. Παρὰ ταῦτα λίαν ἄστοχον θεωρῶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ H. G r e s s m a n n, Die älteste Geschichtsschreibung und Prophetie Israëls (von Samuel bis Amos und Hosea) übersetzt, erklärt und mit Einleitungen versehen. Göttingen 1921² (=Die Schriften des Alten Testaments. II 1), σ. 285 ἐπαγωγὴν τοῦ μυθολογήματος τούτου πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ θαύματος τοῦ Ἥλιου ἐν Ἰορδάνῃ.

1. Ὁ μαθητὴς θεωρεῖ ἑαυτὸν οὐχὶ ἄξιον, ὅπως ἀναδεχθῆ ἄπασαν τὴν ἐπὶ τοῦ Ἥλιου ἐπαναπαυομένην ἀφθονίαν καὶ πλησμονὴν τοῦ θείου πνεύματος καὶ αἰτεῖται μόνον, ὅπως ὁ διδάσκαλος παράσχη αὐτῷ ὡσεὶ πρωτοτόκῳ μετὰ τῶν πνευματικῶν υἱῶν αὐτοῦ διπλοῦν μέρος, ἦτοι τὰ 2/3 τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, τοῦ ὑπολειπομένου 1/3 διδομένου πρὸς διανομήν τοῖς λοιποῖς μαθηταῖς. Κατὰ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τῶν Ἑβραίων ἐλάμβανεν ὁ πρωτότοκος διπλοῦν μέρος, ἦτοι τὰ 2/3 τῆς πατρικῆς κληρονομίας (πρβλ. Δευτερ. 21,17· ἀλλὰ τὸν πρωτότοκον υἱὸν τῆς μισουμένης ἐπιγνώσεται δοῦνα αὐτῷ διπλὰ ἀπὸ πάντων, ἢν ἂν ἐρεθῆ αὐτῷ, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀρχὴ τέκνων αὐτοῦ καὶ τούτῳ καθίκει τὰ πρωτοτόκια). Ἡ βασιλεύσα ἔγνωσε τοῦ αἰτήματος τοῦ Ἐλισσαιέ ἦτο ἡδε, ὅτι δηλαδὴ οὗτος εἶδει, ὅπως ἀναδειχθῆ ἀρχηγὸς τῶν πνευματικῶν τέκνων τοῦ Ἥλιου.

2. Μέγα ἦτο τὸ αἶτημα τοῦ Ἐλισσαιέ καὶ δυσχερὴς ἡ ἐκπλήρωσις αὐτοῦ, διότι τὸ προφητικὸν χάρισμα οὐδαμῶς μετεβιβάζετο, ἀλλ' ἀπετέλει δῶρομα τέλειον καταβαῖνον κατὰ εὐθὺς ἀνωθεν ἐκ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Τούτου ἕνεκα πρὸς ἀπονομήν τῷ Ἐλισσαιέ τῆς αἰτηθείσης ὑπ' αὐτοῦ πνευματικῆς χάριτος ἔθετο ὁ Ἥλιος ὡς ὅρον τὴν ἐπίδειξιν ἐκ μέρους τοῦ μαθητοῦ τῆς βιανότητος, ὅπως ἴδῃ μετ' ὀλίγον αὐτὸν ἀναλαμβάνομενον εἰς τὸν οὐρανόν, ὅπερ θὰ ἀπετέλει ὄντως τεκμήριον ἰδιαίτερας ἑναντι τοῦ Ἐλισσαιέ εὐνοίας ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ.

3. Πρβλ. ἐν σχέσει πρὸς τὸ πύρινον μὲν ἄρμα μετὰ τῶν πυρίνων ἵππων, ἐφ' οὗ ἀνελήφθη ὁ Ἥλιος, Βασιλ. Δ' 23, 11, πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν δὲ παράστασιν τῆς ἀνα-

καὶ ὁ Ἥλιος ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς ἐν συσσεισμῷ. Ἐκπληκτος ὁ Ἐλισσαίε ἐθεάτο τὸ συμβαῖνον θαῦμα καὶ ἐβόα ἀπεγνωσμένως καὶ ἐπιλαβόμενος τῶν ἱματίων αὐτοῦ διέρρηξεν αὐτὰ εἰς δύο ῥήγματα καὶ ὕψωσε τὴν μηλωτὴν τοῦ Ἥλιου, ἥτις ἔπεσεν ἐπ' αὐτόν¹. Ἐπιστρέφων ὁ Ἐλισσαίε ἔστη ἐπὶ τοῦ χεῖλους τοῦ Ἰορδάνου καὶ λαβὼν τὴν μηλωτὴν ἐπάταξε δι' αὐτῆς τὰ ὕδατα καὶ εἶπεν: «Ποῦ ὁ Θεὸς Ἥλιου ἀφφῶ;» καὶ διερράγησαν ταῦτα ἔνθα καὶ ἔνθα καὶ διέβη ὁ Ἐλισσαίε². Ἴδόντες αὐτὸν οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν οἱ ἐν Ἱεριχώ εἶπον, ὅτι τὸ πνεῦμα Ἥλιου ἐπαναπαύεται ἐπὶ Ἐλισσαίε καὶ ἐλθόντες εἰς προὔπαντήσιν αὐτοῦ προσεκύνησαν αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν³.

λήψεως τοῦ Ἥλιου Fr. Cumont, Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra publiés avec une introduction critique. I: Introduction. Bruxelles 1899, σ. 177 κέξ.

1. Παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐνομιζέτο, ὅτι ἡ ἀξία καὶ ἡ χάρις τῶν ἁγίων προσώπων ἐξετείνετο κατὰ τινα ἀκτινοβολίαν καὶ εἰς τὰ ἐνδύματα αὐτῶν (πρβλ. Βασιλ. Α' 18, 4· 24, 6; Μάρκ. 5, 25 κέξ.). Διὰ τῆς μηλωτῆς μετέλαβεν ὁ Ἐλισσαίε τῆς προσωπικῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως τοῦ Ἥλιου. Παρὰ τῷ Ἐλισσαίε ἐπὶ τῷ χωρισμῷ ἀπὸ τοῦ πεφιλημένου διδασκάλου καὶ πνευματικοῦ πατρὸς ἀπετέλει ἐκτενὴ παραμυθίαν ἢ μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ κτήσις κατ' εὐμενῆ δωρεάν τῆς μηλωτῆς τοῦ προφήτου. Ἀπετέλει τοῦτο συγχρόνως καὶ βεβαίωσιν ἐτι τοῦδε τοῦ παρηγόρου πράγματος, ὅτι δηλαδὴ ὁ Κύριος οὐχὶ τελῶς ἐγκατέλιπε τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι διάδοχόν τινα τοῦ ἀναληφθέντος ὤρισε φέροντα τὸ πνεῦμα καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ὁ Ἐλισσαίε εἶδε τὸν Ἥλιον ἀναλαμβανόμενον ἐπὶ πυρίνου ἄρματος μετὰ πυρίνων ἵππων, ἔλαβε δὲ κατ' ἀκολουθίαν τούτου ἐκ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ πατρὸς τὴν μηλωτὴν, δι' ἧς πνευμά τε καὶ ἰσχύς τοῦ διδασκάλου παρωχετεύθη εἰς τὸν μαθητὴν. Διὰ πάντων τούτων ἐβεβαίωτο πλέον ἐναργῶς ἢ νομιμότης τῆς κλήσεως τοῦ Ἐλισσαίε εἰς τὴν θέσιν τοῦ διαδόχου τοῦ Ἥλιου.

2. Ὁ Ἐλισσαίε ἀρχεται τῆς προφητικῆς αὐτοῦ δράσεως διὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ αὐτοῦ θαύματος, δι' οὗ ὁ Ἥλιος κατέλειψε τὴν ἐπίγειον αὐτοῦ δράσιν πρὸ τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ εἰς τὴν οὐράνιαν στρατιάν τῶν ἀρμάτων καὶ τῶν ἵππῶν τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς διαίρεσεως δηλονότι τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου διὰ τῆς μηλωτῆς. Πάντως φαίνεται, ὅτι ἀκαρπον παρέμεινε τὸ πρῶτον πλῆγμα τῶν ὑδάτων καὶ μόνον μετὰ τὸ δευτερον πλῆγμα διερράγησαν ταῦτα. Οὕτω μόνον ἀναλαμβάνει ἐννοιάν τινα ἢ ἐκ μέρους τοῦ Ἐλισσαίε ἀγωνιώδης ἀνάκλησις τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἥλιου: «Ποῦ ὁ Θεὸς Ἥλιου ἀφφῶ;». Ὁ Θεοδῶρ. εἰς τὴν τετάρτην τῶν Βασιλ. ἐρώτ. θ' (=PG LXXX 1 [1864] 749 b κέξ. Schulze) ὁρθῶς ἀντελήφθη τοῦ πράγματος γράφων: «Διαβῆναι βουλευθεὶς τὸν Ἰορδάνην ὁ προφήτης ἐμμύησάτο τὸν διδασκαλον καὶ τῇ μηλωτῇ τὸ ὕδωρ ἐπάταξεν οὐδὲν εἰρηκῶς, ἀλλ' ἀποχορῆν νομίσας εἰς θαυματουργίαν τὴν μηλωτὴν. Ἐπειδὴ δὲ οὐχ ὑπήκουσε τῶν ὑδάτων ἢ φύσις ἐμάλεσε τὸν τοῦ διδασκάλου Θεόν, τὸν τοῖς ἀνθρώποις ἀόρατον καὶ ἀνέφικτον. ἀφφῶ» γὰρ ὁ κρύφιος» ἐρμηνεύεται κατὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν ἄλλων ἐρμηνευτῶν».

3. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἥλιου καὶ τοῦ Ἐλισσαίε θαυμασίαν διάβασιν τοῦ Ἰορδάνου πρβλ. ἐκ τῆς οἰκείας πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας τὰ ἐξῆς κυρίως ἔργα:

C. Fr. Keil, Biblischer Commentar über die prophetischen Geschichtsbücher des Alten Testaments. III: Die Bücher der Könige. Leipzig 1876² (=Biblischer Commentar über das Alte Testament. II 3), σ. 241 κέξξ. — Aug. Klostermann, Die Bücher Samuelis und der Könige. Nördlingen 1887 (=Kurzgefasster Commentar zu den heiligen Schriften Alten und Neuen Testaments sowie zu den Apokryphen.

Ἐν τῇ ὄγδῳ ῥῥῃ τοῦ πρώτου τμήματος τοῦ μεγάλου κανόνος Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης ψαλλομένου τῇ Δευτέρᾳ τῆς πρώτης ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν ἐν τῷ ἀποδείπνῳ λέγει ὁ ὑμνωδὸς τῇ ψυχῇ αὐτοῦ¹, ὅτι, ἐνῶ ὁ Ἐλισσαῖος δεξάμενός ποτε τὴν μηλωτὴν τοῦ Ἡλίου διπλὴν παρὰ τοῦ Κυρίου ἔλαβε χάριν καὶ ἐνῶ τοῦ Ἰορδάνου τὸ ρεῖθρον πρότερον τῇ μηλωτῇ τοῦ Ἡλίου δι' Ἐλισσαίε ἕστη ἔνθα καὶ ἔνθα, αὕτη οὐ μετέσχε τῆς χάριτος ταύτης δι' ἀκρασίαν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Ἐλισσαίε ἐνεργηθεῖσά ποτε διάστασις τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰορδάνου συνευάσθη ὑπὸ τῶν ὑμνογράφων μετὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου. Ἐν βυθῷ κατέστρωσέ ποτε τὴν Φαραωνίτιδα πανστρατιὰν ἡ ὑπέροπλος δύναμις, σαρκωθείς δὲ ὁ Λόγος ἐξήλειψε τὴν παμμόχθηρον ἀμαρτίαν².

I 3), σ. 395 κέξ.— J. Benzinger, Die Bücher der Könige. Freiburg i. Br. 1899 (=Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament. IX), σ. 30 κέξξ.— R. Kittel, Die Bücher der Könige übers. u. erklärt. Göttingen 1900 (=Handkommentar zum Alten Testamnt. I 5), σ. 187 κέξξ.— Fr. de Hummelauer, Commentarius in librum Josue. Parisiis 1903 (=Cursus scripturae sacrae. Commentariolum in Vet. Test. pars II. In libros historicos III 3), p. 97 κέξξ.— 119 κέξξ.— N. Schlogl, Die Bücher der Könige (drittes und viertes, hebr. erstes und zweites). Die Bücher der Chronik. Übers. u. erklärt. Wien 1911 (=Kurzgefasster wissenschaftlicher Kommentar zu den heiligen Schriften des Alten Testaments. I 3, 2), σ. 198 κέξξ.— A. Sanda, Die Bücher der Könige übers. u. erklärt. 2: Das zweite Buch der Könige. Münster. i. Westf. 1912 (=Exegetisches Handbuch zum Alten Testament. IX 2), σ. 11 κέξ.— H. Gressmann, Die älteste Geschichtsschreibung und Prophetie Israels, σ. 283 κέξξ.— H. Kautzsch—A. Bertholet, ε. ζ., I (1922^a) 544 κέξξ.— L. Landersdorfer, Die Bücher der Könige übers. u. erklärt. Bonn 1927 (=Die Heilige Schrift des Alten Testaments übersetzt und erklärt. III 2), σ. 140 κέξξ.— R. de Vaux, Les livres des rois. Paris 1949 (=La Sainte Bible traduite en français sous la direction de l'École Biblique de Jérusalem), σ. 126 κέξξ.— J. A. Montgomery — H. S. Gehman, A critical and exegetical commentary on the Books of Kings. Edinburgh 1951 (=The International Critical Commentary on the Holy Scriptures of the Old and New Testaments), σ. 354. P. Ketter, Die Königsbücher übers. u. erklärt. Freiburg 1953 (=Herders Bibelkommentar. Die Heilige Schrift für das Leben erklärt. III 2), σ. 184 κέξξ.— M. Rehm, Die Bücher der Könige. Würzburg 1956 (=Echter Bibel. Die Heilige Schrift in deutscher Übersetzung. Altes Testament. II), σ. 207 κέξξ.— A. van den Born, Koningen uit de grondtekst vertaald en uitgelegd. Roermond en Maaseik 1958 (=De Boeken van het oude Testament), σ. 134 κέξξ.— B. Orhard—E. F. Sutcliffe, R. C. Fuller — R. Russel, ε. ζ., 339 a κέξ.

Παλινας ἐπὶ τοῦ προκειμένου βιβλιογραφικὰς πληροφορίας εὕρισκει τις παρὰ J. Goettsberger, ε. ζ., σ. 147. Π. Μπρατσιώτη, ε. ζ., σ. 183. O. Eissfeldt, ε. ζ., σ. 339. A. Weiser, ε. ζ., σ. 140.

1. Ἐν: PG XCVII (1865) 1376 a κέξ.— Πρβλ. W. Christ—M. Paránikas, ε. ζ., p. 155, στ. 258 κέξξ.

2. Παρὰ B. Κουτλουμουσιανῶ — Ἰ. Μαρτίνῶ, ε. ζ., σ. 86 a (πρώτη ῥῥῃ κανόνος τινὸς τοῦ Θεοφάνους ψαλλομένου τῇ 4ῃ Ἰανουαρίου).

Τὰ ποτάμια ρεῖθρα διὰ τῆς μηλωτῆς ἔτεμεν ὁ Ἐλισσαῖος τὴν χάριν τὴν τοῦ βαπτίσματος προσκιαγραφῶν, ἦν τούτων ἐπιβαίνων ἀπειργάσατο Χριστὸς ὁ μόνος εὐεργέτης ¹. Ἀπεστρέφετό ποτε ὁ Ἰορδάνης ποταμὸς διὰ τῆς μηλωτῆς τοῦ Ἐλισσαιεῖ ἀναληφθέντος τοῦ Ἡλιοῦ καὶ διηροῦντο τὰ ὕδατα ἔνθεν καὶ ἔνθεν καὶ ἐγένετο χάριν αὐτοῦ ξηρὰ ὁδὸς ἢ ὑγρὰ εἰς τύπον ἀληθῶς τοῦ βαπτίσματος, δι' οὗ ἡμεῖς τὴν ρέουσαν τοῦ βίου διαπερῶμεν διάβασιν ².

Ἐν πᾶσι τοῖς ἀνωτέρω περιγραφεῖσι θαύμασι τῆς ὑπερφυῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἰορδάνου δηλοῦται ἡ κραταιὰ ἰσχὺς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον ἐπὶ τῶν ὑδάτων ³. Περιπατεῖ ὁ Θεὸς ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους· συνταράσσει τὸ κύτος τῆς θαλάσσης καὶ τοὺς ἤχους τῶν κυμάτων αὐτῆς· πρὸ τῆς θέας τοῦ Θεοῦ καταλαμβάνονται τὰ ὕδατα ὑπὸ φόβου καὶ ταρασσονται αἱ ἄβυσσοι· ἐν τῇ θαλάσῃ εἶναι ἡ ὁδὸς αὐτοῦ καὶ ἐν ὕδασι πολλοῖς αἱ τρίβοι αὐτοῦ· δεσπόζει ὁ Θεὸς τοῦ κράτους τῆς θαλάσσης καὶ καταπραῦνει τὸν σάλον τῶν κυμάτων αὐτῆς· μεταποιεῖ τοὺς ποταμοὺς εἰς νήσους καὶ ξηραίνει τὰ ἔλη· θάλασσα καὶ ποταμοί, ὄμβροι καὶ πηγαί, δρόσοι καὶ νιφετοί, πάχλαι καὶ χιόνες, πάντα τὰ ὕδατα εὐλογοῦσι τὸν Θεόν, ὕμνοῦσι καὶ ὑπερυψοῦσιν αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας. Σεισμὸς ποτε μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσῃ ⁴ καὶ τὸ πλοῖον, ἐφ' οὗ ἐφέρετο ὁ Ἰησοῦς, ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν κυμάτων· ὁ Κύριος ἐκοιμᾶτο, οἱ δὲ μαθηταὶ προσελθόντες ἤγειραν αὐτὸν τοῦ ὕπνου καὶ ἔντρομοι ἤτοῦντο σωτηρίαν· ὁ Ἰησοῦς ἤλεγξε τὴν δειλίαν καὶ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἐπετίμησε δ' εἶτα τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσῃ καὶ ἐγένετο γαλήνη.

1. Αὐτ., σ. 42 b (ὁ γδὸν φδὴ τοῦ αὐτοῦ κανόνος).

2. Αὐτ., σ. 46 a (ἀπολυτικίον φαλλόμενον τῇ 5ῃ Ἰανουαρίου).

3. Πρβλ. Ἰωβ 9, 5 κέξξ. — Ψαλμ. 64 (65), 8· 76 (77), 17 κέξξ.— 88 (89), 10· 106 (107), 23 κέξξ.— Ἦσ. 42, 15· Δαν. 3, 52 κέξξ.

4. Ματθ. 8, 23 κέξξ.— Πρβλ. Μάρκ. 4, 35 κέξξ.— Λουκ. 8, 22 κέξξ.